

A magyarországi kastélyprogramok bemutatása kitekintéssel az állami kastélyfenntartás külföldi gyakorlatára

Fekete J. Csaba

2016. november 28.

A Kormány több mint egy éve, a 2015. október 21-i ülésén határozta el az állami tulajdonban lévő kastélyok felülvizsgálatát, a kiemelt jelentőségű, és egyben legértékesebb hazai kastélyok (Fertőd, Nagycenk, Keszthely, Gödöllő) egységes kezelési rendje tárgyában európai – például lengyel, szlovák és cseh, valamint nyugat-európai – példák elemzését, továbbá francia és angol mintára bevezethető nagyarányú adóügyi ösztönző rendszer kialakítását. [A Nemzeti Kastélyprogramról szóló 1663/2014. \(XI. 20.\) Korm. határozat](#), illetve [a Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról szóló 1977/2015. \(XII. 23.\) Korm. határozat](#) értelmében a Kormány támogatja és kiemelt célnak tekinti a [Nemzeti Kastélyprogram](#) megvalósítását, a program részét képező, kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség körébe tartozó kastélyok és a hozzájuk tartozó ingatlanok teljes körű fejlesztését és egységes kezelését.

Európai kitekintéssel a hazánkban fennmaradt kastélyállomány mennyiségében szerénynek, ugyanakkor a kulturális örökségi értékét – különösen az építészeti örökség és a műemléki érték tárgykörében – tekintve minőségében jelentősnek mondható. [A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény](#) (a továbbiakban: Kötv.) 71. § (1) bekezdés *d*) pontja szerint a műemléki értékek, a műemlékek, a műemléki jelentőségű területek, a műemléki környezetek és a történeti tájak központi, közhiteles nyilvántartása **14.518 egyedi műemléki védelem alatt álló építményt, építmény-együttest** tartalmaz. Ezek között **615 kastély és 343 kúria, illetve -együttes (azaz összesen 958 darab, vagyis 7%) található** műemléki védelem alatt, amelyből **204** védett kastély és kúria **állami tulajdonú**. (A Magyar Állam tulajdonában lévő kastélyok és kúriák száma jelenleg összesen 230.)

A *kastély* fogalom¹ jelentéstartalma időről időre változáson ment át, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha e sajátos építészeti műfajról beszélünk. A „kastély” közismert (19. századból eredő) fogalma szerint előkelő, jómódú személyek „székhelye”, főurak, földesurak fényűző „lakóhelye”. Koppány Tibor építész (1928–2016) a magyarországi kastélyépítés kezdeteivel foglalkozó tanulmányában² tisztázta a kastély szó 15–16. századi jelentését és eljutott a 18. századi kastély-fogalom „*épület*”, sajátos „épülettípus” meghatározásig. [Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény](#) 2. § 10. pontja szerint az „*épület*: jellemzően emberi tartózkodás céljára szolgáló építmény, amely szerkezeteivel részben vagy egészben teret, helyiséget vagy ezek együttesét zárja körül meghatározott

¹ A „kastély” a történeti koroktól függetlenül a főúri magánépítészlet olyan sajátos műfajként határozható meg, amelyben a lakó, a társasági, a kiszolgáló, az eltartó és a védelmi funkciók korszerű térbeli összefüggései funkcionális egységet (összetett háztartást) alkottak.

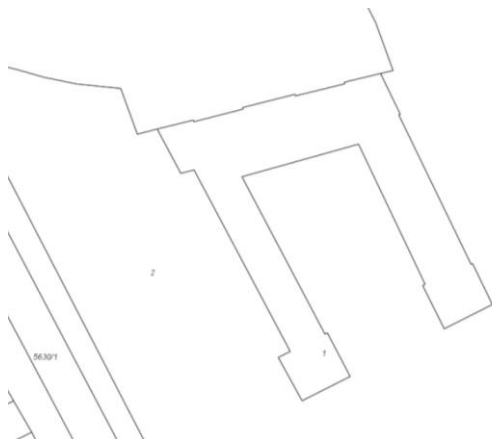
² Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. In: *Művészettörténeti Értesítő*. XXIII. évf. (1974) 4. sz. 285–299. p.

rendeltetés vagy rendeltetésével összefüggő tevékenység, avagy rendszeres munkavégzés, illetve tárolás céljából". (8. Építmény: építési tevékenységgel létrehozott, [...] **helyhez kötött műszaki alkotás.**)

[Az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. \(XII. 20.\)](#)

[Korm. rendelet](#) (OTÉK) 1. számú melléklet 86. pontja meghatározza a **melléképítmény** fogalmát: a telek és a telken álló **főépítmény** (főépítmények) **rendeltetésszerű használatát**, működtetését **elősegítő, kiegészítő rendeltetésű építmény** (pl. kerti építmény, verem, ól, tároló). A kastélyépület és annak rendeltetését történetileg kiegészítő melléképítmények viszonya a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) 5:16. § [**Tartozék**] fogalma szerint értelmezhető: a tulajdonjog kétség esetén kiterjed arra is, ami *nem alkotórész ugyan, de a dolog rendeltetésszerű használatához vagy épségben tartásához rendszerint szükséges* vagy azt elősegíti. Az **építmény** helyhez kötött jellege révén a fogalma alá tartozó **épület** és az a terület (telek), ahol az áll, a **földrészlet** viszonya a Ptk. 5:15. § szerinti **alkotórész** fogalmi körébe tartozik: a tulajdonjog kiterjed mindarra, ami *a dologgal olyképpen van tartósan egyesítve, hogy az elválasztással a dolog vagy elválasztott része elpusztulna, illetve az elválasztással értéke vagy használhatósága számottevően csökkenne*. A Ptk. 5:18. § (1) bekezdése alapján az épület tulajdonjoga – ha az épület és a föld tulajdonosa eltérően nem állapodnak meg – a földtulajdonost illeti meg. A (2) bekezdés szerint az **ingatlan** tulajdonosa rendelkezhet úgy, hogy a **földet és a rajta álló épületet önálló ingatlanokként jegyezzék be az ingatlan-nyilvántartásba**. [Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény](#) (Inyvtv.) **Önálló ingatlanok** alcím 11. § (1) bekezdés *a*) pontja szerint az ingatlan-nyilvántartásban **földrészlet** a föld felszínének természetben összefüggő, közigazgatási vagy belterületi határ által meg nem szakított **területe**, amelynek minden részén **azonosak a tulajdoni vagy a vagyonkezelői (kezelési) viszonyok**. A (4) bekezdés *a*) pontja alapján **a földrészlettel együtt kell nyilvántartani a földön létesített épületet, építményt**. A 12. § *a*) pontja alapján a földrészleten kívül **önálló ingatlanoknak kell tekinteni az épületet [...] és más építményt**, ha az nem vagy csak részben a földrészlet tulajdonosának a tulajdona, ha az a földrészlet tulajdonosának a tulajdona és a tulajdonos annak az ingatlan-nyilvántartásban önálló ingatlanként való feltüntetését kérte. Mindezek alapján a földrészletek alkotórészi viszonyában a kastélyépületet, valamint a hozzá tartozó melléképítményeket, kertet, parkot **az ingatlan-nyilvántartásban önálló ingatlanként négyféle „séma” szerint tartják nyilván:**

- 1.) a kastélyépületet önálló ingatlanként;
- 2.) a kastélyépületet és a hozzátartozó melléképítmények együttesét önálló ingatlanként;
- 3.) a kastélyépületet és a hozzátartozó melléképítményeket több, önálló (különálló) ingatlanként;
- 4.) a kastélyépületet több önálló ingatlanként.

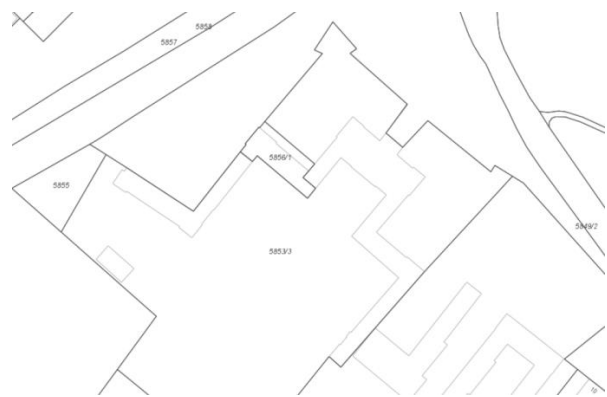
kastélyépület és földrészlete önálló ingatlanként

kastélyépület és a hozzá tartozó melléképítmények egy ingatlanként

kastélyépület és a hozzá tartozó melléképítmények különböző önálló ingatlanokként

kastélyépület több önálló ingatlanként

1. ábra: A kastély vagy kastélyegyüttes ingatlan-nyilvántartási változatai

A fentiekből következően, ha a kastélyokat, a funkcionálisan hozzájuk tartozó melléképítményeket, valamint kastélyparkot, kertet történeti egységében (együttesében) tekintjük, akkor az ingatlanok száma kevesebb annál, ha a különálló ingatlanokat vesszük alapul, így – a tartozék melléképítmények elhelyezkedésétől és számától függően – akár **hétsszáznál több önálló ingatlant is számlálhat az állam tulajdonában lévő kastélyingatlanok száma**. Az ingatlanok száma továbbá összefügg a – műemléki érték fennállása esetén – biztosítható adminisztratív (törvényből eredő általános vagy műemlékké nyilvánításon alapuló egyedi műemléki) védelem fennállásával és kiterjedésével is.

1. Birtokviszonyok és földhasználat 1945 előtt

Magyarországon a második világháború előtt **több mint 1.500 kastély és kúria** állt. Fenntartásuk gazdasági alapját elsődlegesen és jellemzően a hozzájuk tartozó **földbirtok** adta. A korabeli **feudális birtokviszonyokon** a kiegyezés utáni évtizedek agrárpolitikai

intézkedései nem változtattak. A 20. század küszöbén, az 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerint a földbirtokok megoszlása az alábbi volt:³

	Gazdaságok száma	Összes terület	Ebből szántó
Törpebirtok 5 kh (2,9 ha) alatt	53,6	5,8	6,8
Kisbirtok 5–100 kh (2,9–57,5 ha)	45,4	45,5	57,6
Középbirtok 100–1000 kh (57,5–575,5 ha)	0,8	15,4	16,1
Nagybirtok 1000 kh (575,5 ha) felett	0,2	32,3	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

1. táblázat. A gazdaságok számának és földterületének megoszlása %-ban, 1895

A földtulajdonosok 1%-a rendelkezett az összes terület csaknem felével. A törpebirtokosok – azaz a földterületet alig birtokló kisparasztkok, a jobbágyok utódai – ugyanakkor csak igen kevés földdel rendelkeztek. Ebben az időben, de később is, a mezőgazdaság fejlesztésére fordítható pénztőke megszerzésének forrását jelentette a tőkés bérleti rendszer. Főleg az arisztokraták birtokuk egy részét bérbe adták, s az így kapott pénzt fektették be részben a saját kezelésben tartott gazdaságba.

Az I. világháború után **az ország területének változása, a nagybirtok súlyának növekedése a birtokviszonyok kényszerű módosítását vonta maga után.** A két világháború között a földbirtok-politikai célokat szolgáló törvények (1920, 1921, majd 1936) a földműves családok megélhetését és eredményes gazdálkodását lehetővé tevő kisbirtokok kialakítását kívánták előmozdítani a szociális feszültségek enyhítése céljából. 1921 és 1941 között különböző juttatások formájában együttvéve mintegy félmillió hektár (880.000 kat. hold) került megváltásra. Ennek a mezőgazdasági területnek birtokpolitikai célokra való felhasználása végül is a törpebirtokos családok földhöz jutását tette lehetővé. Számos házhelyet is osztottak.

Az állami tevékenység irányítását egy ideig az **Országos Földbirtokrendező Bíróság** látta el.

A közérdekű parcellázást később az Országos Földhitelintézet intézte, illetve nyújtott ahhoz jelzálogkölcsönt. Az intézkedések nyomán az 1935. évi birtokmegoszlás az alábbi volt:

	Gazdaságok száma	Összes terület	Ebből szántó
Törpebirtok 5 kh (2,9 ha) alatt	72,4	10,1	12,3
Kisbirtok 5–100 kh (2,9–57,5 ha)	26,8	41,8	53,1
Középbirtok 100–1000 kh (57,5–575,5 ha)	0,7	18,2	14,5
Nagybirtok 1000 kh (575,5 ha) felett	0,1	29,9	20,1

³ Bővebben I. Püski Levente, Barta Róbert, Gyarmati György: *Magyarország a XX. században*. II. kötet. *Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000. 471–475.

	Gazdaságok száma	Összes terület	Ebből szántó
Összesen	100,0	100,0	100,0

2. táblázat. A gazdaságok számának és földterületének megoszlása %-ban, 1935

Összevetve az 1895. évi adatokkal látható a legkisebb birtokkategóriába tartozó szegényparasztek számának és területi részarányának növekedése, miközben a nagybirtokok súlya gyakorlatilag változatlan maradt.

Az 1930-as években 800 és 1.200 között volt a nagybirtokok száma. Az ország termőterületének 30 százalékát kitevő, 1.000 holdon (600 hektáron) felüli nagybirtokok átlagos mérete 5.000 hold (3.000 hektár) lehetett, persze tetemes szórás mellett. **A harmincas években a nagybirtokoknak több mint fele 350 arisztokrata család kezében volt, kastélyaik és kúriáik száma meghaladta az 1.500-at.**

1930-ban az 1.000 holdon felüli birtokkal rendelkező arisztokraták köre szűk volt, ez az 526 birtokos tartotta kezében az ország földterületének egyharmadát. Földjeiken 400.000 cseléd és napszámos dolgozott, ez családtagokkal együtt mintegy másfél millió embert jelentett.

Nagybirtok nagysága (hold)	>10.000	>5.000	>2.000	>1.000	>500
Nagybirtok száma (db)	36	94	308	723	1.571
Főnemesi tulajdonban lévő nagybirtok (db)	35	81	220	351	470
Főnemesi tulajdonban lévő nagybirtok aránya (%)	97	86	71	49	30

3. táblázat. A főnemesi ranggal jelzett személyek száma és aránya az 1943. évi adatok alapján, az 500 holdnál nagyobb földbirtokok esetén

A 10.000 holdon felüli nagybirtokosok között csak egy nem volt arisztokrata (Dreher Jenő). Ahogy csökken a nagybirtok területének nagysága, úgy növekszik a nem főnemesek aránya, bár főleg a kisebb területűek között igen sok ősi nemesi család birtoka található. Az 1.000 hold fölötti birtokosok közel fele, 351 fő volt főnemes.

A közép- és nagybirtokok egy része hitbizományként a főnemesi és nemesi családokhoz tartozott. A 10.000 holdon felüli nagybirtokok mintegy fele, és az 1.000 holdon felülieknél is majdnem minden tizedik **hitbizomány** volt. Az összes területből 5%, a szántóból 3% volt hitbizomány formájában lekötve, azaz nem kerülhetett elidegenítésre, tulajdonosa az állagot nem csonkíthatta, köteles volt azt „okszerűen kezelni”, és emiatt e vagyon külön gondnok és a hitbizományi bíróság ellenőrzése és felügyelete alatt állt (1687. évi IX. törvénycikk). A hatalmas birtokok egyben tartását a hitbizomány intézménye (primogenitúra, majorátus, szeniorátus) így garantálta, ami kétségtelenül torzította a piaci viszonyokat. A hitbizományok

száma a 19. század második felében nőtt meg számottevően, és a 20. század első felében csökkent jelentősen az alábbiak szerint:⁴

év	1918	1925	1935	1945
Hitbizományok száma (db)	92	62	53	34
Hitbizományok területe (kat.hold)	2.314.200	984.068	822.162	429.642

4. táblázat. A hitbizományok számának és összes területének alakulása 1918 és 1945 között

A Trianon előtti területen az utódállamok területére került hitbizományokat 1921–1922-ben felszámolták. 1935-ben az 53 hitbizományból 48 (vagyis 91%) főnemesé volt, a további 5 pedig (2.170 és 5.610 hold közötti területtel) 4 nemeshez és 1 polgári származású személyhez tartozott.

A trianoni diktátum a kialakult gazdasági kapcsolatrendszert szétzilálta. Az árutermelésre képtelen törpegazdaság-nagybirtok arány a családi gazdaság javára változott. Az 5,8 hektár alatti gazdaságok aránya 85%-ra nőtt és a terület ötödrészét művelték. Az 580 hektárnál nagyobb birtokok kezén a föld negyede maradt. A középbirtok termelési és társadalmi fontossága megnőtt. A föld további elaprózódását jelzi, hogy a harmadára csökkentett országterületen 1935-ben 1,3 millió gazdaság volt, a 40 évvel korábbinak több mint a fele. A védett és kötött forgalmú birtok státuszát újabb jogszabályokkal erősítették meg. 1935-ben a termőföld 10,6%-a védett, 27,1%-a korlátozott forgalmú volt. A kisbirtokok számának gyarapodását két új generáció örökössé válása, több kishatókörű földreform, lakosságtelepítési akciók is gyorsították.

2. A nagybirtokok és kastélyok, a paloták, villák államosítása 1945–1967

Az 1945. évi földreform gyökeresen megváltoztatta a tulajdoni viszonyokat. A földrendezéshez igénybe vették a földbirtok élő- és holtfelszerelését is: az épületeket, sőt a fellelhető készleteket: a vetőmagot és a takarmányt is. A földreform céljára 75.500 birtokot használtak fel közel 5,6 millió kat.hold terjedelemben, vagyis az ország területének több mint egyharmadát. (Az 1935-ös összeírás adatai alapján legalább 6,9 millió kat.hold igénybevétele volt várható.) A 200 holdnál nagyobb birtokok területe ugyanis 6.934.000 holdra rúgott, és a 200 holdnál nagyobb birtokból (ellenállási érdemekre hivatkozva) mindösszesen 21-et mentesítettek, ezek területe összesen 5.670 holdat tett ki.

A földreform végrehajtása során az 1.000 holdnál nagyobb birtokokat teljes egészében, az 1.000 hold alatti volt földesúri és egyéb úri birtokokat 100 holdig, a gazdagparaszti birtokokat pedig 200 holdig sajátították ki. Az igénybe vett 5.599.645 kat.hold több mint 60%-át kapták az igényjogosultak. (Közel 110.000 gazdasági cseléd, több mint 260.000 mezőgazdasági munkás, majdnem 214.000 törpebirtokos, körülbelül 33.000 kisbirtokos és 24.000 igényjogosult iparos, okleveles gazda, erdészeti alkalmazott kapott átlagosan 5,1 kat.hold

⁴ Gudenus János, Szentirmay László: Összetört címerek. Budapest, Mozaik Kiadó, 1989. 81-82.

földet.) A gazdaságok túlnyomó része és a földterület döntő hányada is a kisparaszti gazdaságokhoz került. A 100 kat.hold feletti egyéni gazdaságokhoz az összes terület és szántó csupán 4,5%-a tartozott. Ezek a gazdaságok sem nevezhetők a szó valódi értelmében nagyüzemnek, mivel átlagosan 125 kat.hold (72 ha) földjük volt. A családi munkaerőre épült kisparaszti mezőgazdaság korszaka 1945-től 1949-ig tartott. Az ekkor megindult kollektivizálás a föld személyes tulajdonját sok család számára hosszú időre formálissá tette.

A földtulajdon-használat három formája létezett: állami, szövetkezeti és egyéni. 1961-re a mezőgazdaság nagyüzemesítése gyakorlatilag befejeződött. Az 1970-es és 1980-as években a földterület több mint fele a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságaihoz, valamivel kevesebb mint egyharmada az állami szektorhoz, míg kereken 10%-a a kisüzemekhez (háztáji- és kisegítő gazdaságokhoz) tartozott.⁵

A második világháború után az 1945-ös földreform (*a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről* szóló 1945. évi VI. törvénycikk, amely a 600/1945. M. E. szám alatt Debrecenben az 1945. évi március hó 15. napján kibocsátott és az 1945. évi március hó 18. napján hatályba lépett rendeletet törvényerőre emelte) célja a tulajdoni viszonyok teljes megváltoztatása volt a paraszti tulajdon kiszélesítése és a kisbirtokosi struktúra kialakítása érdekében a nagybirtokrendszer megszüntetésével.

A törvénycikk II. Fejezet (*Földbirtok elkobzása*) 7. §-a szerint: „E rendelet 4-6. §-aiban említett cselekmények elkövetőinek tulajdonát képező földbirtokok, a megművelésre szolgáló összes eszközökkel, élő és holt gazdasági felszerelésével és **a rajtuk lévő épületekkel, az államra szállnak át.**” „A Községi Földigénylő Bizottságok előterjesztésére a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok állapítják meg, hogy a 4-5-6. §-ok értelmében kinek a földbirtokát kell elkobozni.” (8. §) A III. Fejezet (*Földbirtok megváltása*) 10. §-a szerint: „Földhözjuttatás céljára megváltás ellenében igénybe kell venni a 100 kat. holdon felüli, illetve a Székesfőváros határától számított 30 kilométeres körzetben az 60 kat. holdon felüli birtokokat.” „Teljes egészében igénybe kell venni az 1000 kat. holdat meghaladó minden mezőgazdasági földbirtokot, a kereskedelmi törvény és más kereskedelmi vonatkozású törvények alapján létesült összes társas vállalatok, valamint az elismert vállalati nyugdíjpénztárak és társadalombiztosító intézetek földbirtokait, terjedelmükre való tekintet nélkül.” (11. §) A 2. § szerint „...az állam földhözjuttatás céljára *földalapot* létesít, amely e rendelet alapján elkobzott, kártalanítás mellett igénybevett (kisajátított), továbbá az államkincstár tulajdonát képező földbirtokokból áll.”

A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. törvénycikk 2. §-a szerint „a magyar állam tulajdonává vált ház-, mező- és erdőgazdasági ingatlanok, továbbá az ezekkel kapcsolatos mező- és erdőgazdasági ipari üzemek – ideértve a telepítés céljából szükséges kisipari üzemeket is – valamint termények, állatok, gazdasági és háztartási felszerelési tárgyak és egyéb ingóságok a **Földbirtokrendező Alap állagához tartoznak** és azokat az **1945. évi VI. törvénycikkkel törvényerőre emelt 600/1945. M. E.**

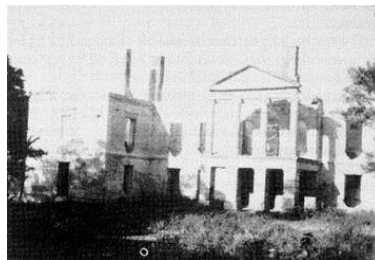
⁵ Bővebben I. Oros Iván: A birtokszerkezet Magyarországon. In: *Statisztikai Szemle*. LXXX. (2002) 7. 674-697.; Gudenus János, Szentirmay László: *Összetört címerek*. Budapest, Mozaik Kiadó, 1989. 107-110.

rendelet alapján eddig juttatásban nem részesített helyi földigénylők kielégítésére, illetőleg telepítési célokra kell felhasználni.” A földreformot két év alatt befejezték, és 1947-re megszűnt a nagybirtokrendszer Magyarországon. Az állami földalapból 650.000 igényjogosult jutott átlagosan 5,1 kataszteri hold területű birtokegység tulajdonához.

A hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949. évi VII. törvénycikk 1. §-a alapján: „A **családi hitbizomány** és a hitbizományi kisbirtok **intézménye** a jelen törvény hatálybalépésével **megszűnik**.” A 2. § szerint: „A fennálló **családi hitbizományokhoz tartozó vagyon a hitbizományi kötöttség alól felszabadul** és – a 3. §-ban foglalt kivételekkel – az 1948. évi július hó 27. napján fennállott leltári állapot szerint **állami tulajdonba vétetik**.” 3. § (1) „A hitbizományi kötöttség alól felszabaduló vagyonból az eddigi hitbizományi birtokos tulajdonába kerülnek a következő vagyontárgyak: a) a mezőgazdasági ingatlanok és azok felszerelése, valamint a mezőgazdasági ingatlanokon lévő gazdasági épületek és lakóházak, amennyiben azok a földreform során igénybe nem vették; b) a bútorok és egyéb házi felszerelési tárgyak, amennyiben azok nem műtárgyak; c) az 1946:II. törvénycikk alapján visszajuttatott vagyontárgyak.” (2) „Az (1) bekezdés a) pontjában foglalt rendelkezés **nem érinti a földreformra vonatkozó jogszabályok végrehajtását**.”

Az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szóló 1952. évi 4. törvényerejű rendelet 1. § (1) bekezdés b) pontja szerint „összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek **házingatlanai**, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosítják.” A (2) bekezdés szerint: „Ha az előző bekezdés b) pontjában megjelölt személy az állami tulajdonba vett házingatlanában, vagy annak egy részében nem lakik állandóan, állami tulajdonba kerül a tulajdonosnak a házingatlanban, vagy annak egy részében tartott valamennyi ingósága is.”

1945-től gyökeres fordulat állt be az arisztokrácia életében. A földosztással elvesztette addigi uralkodó pozíciójának legfőbb gazdasági bázisát, és megszűnt szerepe a községi és vármegyei igazgatásban is. Az úri birtokosoknak nagyrészt el kellett hagyniuk házaikat, kastélyaikat, amelyek a második világháborúban jelentősen sérültek, továbbá a megfelelő földbirtok és személyzet híján már nem voltak karbantarthatók és lakhatók. **Az országban több mint 1.500 kastély és kúria döntő többségében sérült és kifosztott állapotban került állami tulajdonba csaknem 8.000 kat. hold belterülettel (kert, park stb.).**

2. ábra: A második világháborúban megsérült és/vagy kifosztott kastélyok példái

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény meghatározta a **szövetkezeti földhasználat** kereteit. A törvény V. Fejezet (A termelőszövetkezet vagyona) 37. § (Földbevitel) (1) bekezdése szerint „A termelőszövetkezet tagja köteles a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában levő összes földet a termelőszövetkezetbe bevinni. (2) A beviteli kötelezettség arra a földre is kiterjed, amelyet a tag vagy a vele közös háztartásban élő családtagja a termelőszövetkezetbe történt belépés után tulajdonul, haszonélvezetként vagy más jogcímen használatra megszerez.”

A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény lehetővé tette, hogy termelőszövetkezet is szerezhessen tulajdont termőföldön (**termelőszövetkezeti földtulajdon**) azzal a céllal, hogy a személyi földtulajdon és földhasználat, valamint a zártkerti földek, továbbá a nagyüzemileg nem hasznosítható földek tulajdonának és használatának rendezésére egységes elvek alapján biztosítsa a közérdek és az egyéni érdek összhangját. A 2. § szerint: „A termelőszövetkezet a gazdálkodásához és működéséhez szükséges föld tulajdonjogát termelőszövetkezettel tagsági viszonyban nem álló személyek (a továbbiakban: kívülállók) termelőszövetkezeti használatban levő földjeinek megváltásával, állami földeknek termelőszövetkezeti tulajdonba átengedésével, földfelajánlás elfogadásával, továbbá a polgári jog szabályai szerint szerezheti meg.”

A 3. § (1) bekezdés alapján: „A kívülállók tulajdonában levő olyan földek – ideértve az erdőket és telkeket is (a továbbiakban: föld) –, amelyek e törvény hatálybalépésekor termelőszövetkezet használatában vannak, megváltás ellenében [...] termelőszövetkezeti tulajdonba kerülnek, kivéve, ha a tulajdonost a megállapított időpontig termelőszövetkezetbe tagként felveszik.” A 7. § (Állami és egyéb földek átengedése termelőszövetkezeti tulajdonba) szerint: „A termelőszövetkezet a használatában levő állami földek és erdők tulajdonjogát – ideértve az üzemi célra szükséges építési telkeket is – a Minisztertanács által megállapított feltételekkel megszerezheti.”

A 8. § szerint: „Termelőszövetkezeti tulajdonba kerülnek térítés nélkül a külterületen, a zártkertben és a belterületen egyaránt: a) a legeltetési bizottságok kezeléséből a termelőszövetkezet használatába adott ingatlanok és vagyontárgyak; b) a jogszabályban meghatározott egyes megszűnt szervezetek tulajdonában és a termelőszövetkezet használatában levő ingatlanok és vagyontárgyak; c) a földalapi juttatásként vagy egyéb címen a termelőszövetkezet ingyenes és határidő nélküli használatába adott ingatlanok és vagyontárgyak.” Az **állami gazdaság** olyan **mezőgazdasági cégforma**, amely állami

tulajdonban volt. 1945-ben, a földosztás után jöttek létre az első állami gazdaságok, melyeket 1948-49-től mint a „köztulajdon” letéteményesét, a rendszer kiemelten támogatott. 1989-ig fennmaradt a megkülönböztetés a termelőszövetkezetekkel szemben, mert a „szövetkezeti tulajdon” alacsonyabb fokúnak számított az államszocializmusban.

1949-ben 1.367, 1951-ben 4.625 szövetkezet működött. Számuk később sem nőtt lényegesen, azonban a terület egyre nagyobb hányadát művelték. A szervezés kezdetén 100 hektár körüli volt az átlagos területnagyság, amely két év alatt megduplázódott, 1956 őszéig pedig megháromszorozódott. 1961 tavaszán több mint 4.000 termelőszövetkezet 4,7 millió hektár területet művelt. Az 1962. évben működő szövetkezetek 1.000 hektár körüli átlagterületűek voltak. Az összevonások miatt 10 év alatt az átlagos terület 2.000-re, majd 1983-ig csaknem 4.000 hektárra nőtt, és ezt követően 1.300–1.400 szövetkezet működött. A mintegy 500 állami gazdaságból 1962-re 217 maradt, az 1970-es évek elejére 120–130. Az induló 2.000 hektáros átlagterület pedig 5.000 hektárra nőtt, majd több mint 7.000 hektárra.

Az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény preambuluma szerint: „Az **állami vállalatok**, mint a szocialista népgazdaság gazdasági szervezeti egységei kiemelkedően fontos szerepet töltenek be az állam gazdálkodási feladatainak ellátásában, a társadalom szükségleteinek sokoldalú kielégítésében, a szocialista állam politikájának gyakorlati megvalósításában.” A 22. § (1) bekezdés alapján: „A vállalat, **az állam által rábízott**, valamint a kezelésébe tartozó más **vagyonnal** és az alkalmazásában álló munkaerővel a jogszabályok keretei között és az alapító határozatban meghatározott tevékenységi körben **önállóan gazdálkodik**.” (3) „A vállalatot a gazdálkodás, a rábízott vagyon kezelése körében minden olyan jog megilleti, amelyet tőle jogszabály kifejezetten nem von el.”

3. ábra: A második világháború után”igénybe vett” kastélyok tipikus állapota

4. ábra: Jellegzetes kastélyorsok a szocializmus idején

A második világháborút és az államosítást követően a mezőgazdaság átalakítása, majd szövetkezetesítése során a földreform és a földrendezések, valamint az egyéb földbirtokpolitikai intézkedések alapjául a **földadókatasztert** használták. Az **állami földnyilvántartás** tárgya az ország teljes földterülete volt, így minden lényeges adatot tartalmazott (földterület, birtokos stb.), amelyek a fenti feladatok végrehajtásához szükségesek voltak. A vonatkozó jogszabályok ([az állami földnyilvántartásról szóló 1963. évi 32. törvényerejű rendelet](#), valamint annak végrehajtása tárgyában kiadott és az 1/1969. (I. 8.) Korm. rendelettel módosított 37/1963. (XII. 24.) Korm. rendelet) 1964. január 1-én léptek hatályba.⁶

Az állami földnyilvántartás mellett a 19. század közepére nyúlik vissza a telekjegyzőkönyv vezetésének intézménye, amelynek továbbfejlesztését jelentette a többször módosított, [a telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló 1886. évi XXIX. törvénycikk](#), valamint [a tényleges birtokos tulajdonjogának a telekjegyzőkönyvbe bejegyzéséről és a telekjegyzőkönyvi bejegyzések helyesbítéséről szóló 1892. évi XXIX. törvénycikk](#), amely elrendelte a telekjegyzőkönyvekből a telekkönyvi betétek szerkesztését. Az 1961. február 1. napán hatályba lépő, s a korábbi szabályozást hatályon kívül helyező, [a telekkönyvről szóló](#)

⁶ Apagyi Géza, Latkóczy Olga: *Feladatok az ingatlan-nyilvántartás korszerűsítésében*. In: *Ingatlan-nyilvántartás vagy telekkönyv. c. konferencia* (2002. november 21.) utókötetete. FÖMI, Budapest, 2002. 17-22.

[54/1960. \(XI. 27.\) Korm. rendelet](#) (hatályos: 1972. december 31-ig) bekezdése kimondta, hogy „A telekkönyv az ingatlanra vonatkozó tulajdonjog, használati és más jogok nyilvántartására, valamint fontosabb tények és körülmények feltüntetésére szolgál; az ingatlanra vonatkozó egyes jogokat telekkönyvi bejegyzés hozza létre.

A telekkönyv betétekből, térképekből, mutatókból és irattárból áll. [4. §] A telekkönyvi betét „A” birtoklapot, „B” tulajdoni lapot és „C” teherlapot tartalmaz. [5. §]” Az állami földnyilvántartás és a telekkönyv tartalma átfedte egymást. Mivel a két nyilvántartás a települések felmérésével létrehozott térképek alapulvételével készült (ld. [a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. \(III. 11.\) Korm. rendelet](#)), ezért az ingatlanok meghatározó adatait – helyrajzi szám, terület stb. – mindkettő tartalmazta, valamint mindkettőben szerepelt az ingatlan tulajdonosának, kezelőjének és használójának a neve. Egyik nyilvántartás sem volt teljes. Az állami földnyilvántartásnak nem voltak tárgyai sem az öröklások, sem a szövetkezeti lakások. A telekkönyv nem tartalmazta viszont a közterületeket és a földek tényleges művelési ágára és minőségére vonatkozó adatokat. Az állami földnyilvántartás csak a földek adataiért – terület, művelési ág, földminőség stb. – szavatolt (vállalt felelősséget), a feltüntetett tulajdonjogokért már nem. A telekkönyv viszont a bejegyzett tulajdonjogot és egyéb jogokat tanúsította hitelesen, míg a földek adatait már nem. Mivel a két nyilvántartás külön-külön nem volt teljes, valamely ingatlan közhiteles állapotát is csak a telekkönyv és az állami földnyilvántartás egybevetésével, azok együttes használatával lehetett megismerni.

Az egységes földnyilvántartás alapját [az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1972. évi 31. törvényerejű rendelet](#) (hatályos: 2000. január 1-ig) teremtette meg, valamint az ennek a végrehajtására kiadott [27/1972.\(XII. 31.\) MÉM sz. rendelet](#) szabályozta az ingatlan-nyilvántartás létrehozását és annak vezetését. Az ingatlan-nyilvántartás szerkesztésekor az ingatlanok adatainak megállapításánál a földnyilvántartásból, az ingatlanokhoz kapcsolódó jogok és tények megállapításánál pedig a telekkönyvből kellett kiindulni. Az ingatlan-nyilvántartás községenként, városenként a megyei jogú városok egy részében, valamint a fővárosban kerületenként készült el, és **folyamatosan** (elkészülte után) **lépett érvénybe vidéken 1980-ig, a fővárosban 1981-ig.**

A földrészletre vonatkozó adatokat (helyrajzi szám, terület stb.) egyaránt tartalmazta a telekkönyv és a földnyilvántartás, a számbavétel miatt **a két nyilvántartás adatait össze kellett hasonlítani.** Ez az összehasonlítás nélkülözhetetlen volt, mivel ugyanazt a földrészletet rendszerint eltérő helyrajzi számmal jelölték meg a két nyilvántartásban. Az azonosítást mindig el kellett végezni, ha a földrészlet meghatározására szolgáló két legjellemzőbb adat: a helyrajzi szám és a terület a két nyilvántartásban eltért egymástól (például más volt a földrészlet helyrajzi száma a földnyilvántartásban, mint a telekkönyvben).

A földrészleteket az alakjuk, a területek és a tulajdonosaik szerint azonosították. **Az azonosítás eredményéről jegyzéket készítettek (azonosítási jegyzék),** amelyben felvették a telekkönyvi és földnyilvántartási helyrajzi számokat a hozzá tartozó területekkel együtt, megteremtették a két nyilvántartás helyrajzi számai közötti kapcsolatot és a területek

összehasonlításának a lehetőségét. Az azonosítási jegyzék alapján a község (város) valamennyi önálló ingatlanáról tulajdoni-lap tervezet készült. Erre a tervezetre kigyűjtötték a két korábbi nyilvántartás valamennyi érvényes bejegyzését. Az érvényes bejegyzések képezték a jogi állapotot. A szerkesztéskor később ehhez viszonyították a valóságos, tényleges állapotot. Az ingatlanokkal kapcsolatos jogokat és tényeket, valamint a valóságos állapottal való egybevetését az érdekelt személyek meghallgatásával tisztázták. Az eltérések több okból adódtak, jellemző volt, hogy az ingatlant átruházták, de az okirat alapján nem kérték tulajdonjog bejegyzését. A rendelkezésre álló okirat alapján a szerkesztés során az okirat tartalmát vezették rá a tervezetre.

Az 1945-től kezdődő államosítás, illetve földreform során, majd az azt követő 1949 és 1962 közötti időszakban a szocialista nagyüzemi gazdaságok kialakítása, a termelészövetkezetek szervezése okán végrehajtott földrendezés, végül az ingatlan-nyilvántartás átalakítása alkalmával a műemléki védelem alatt álló ingatlanok meghatározására szolgáló két legjellemzőbb adat: **a helyrajzi szám és a terület is egyaránt megváltozott, amely a későbbi azonosítást megnehezítette, sokszor pedig ellehetetlenítette.**

Jól mutatja ezt, hogy még az 1990. évben kiadott *Magyarország Műemlékjegyzéke* c. kötetekben is a műemlék ingatlan-nyilvántartási meghatározását szolgáló helyrajzi számadatok között **keverednek** a régi telekjegyzőkönyvi, földnyilvántartási helyrajzi számok az azonos számformátumú, új ingatlan-helyrajzi számokkal, amelyek kölcsönösen nem feleltethetők meg egymással. A **műemlékállomány egyértelmű azonosításának ellehetetlenülése** nemcsak a korszakban, hanem a későbbi évtizedekben is – például az 1990–1997 közötti privatizáció során az érintett műemlék kastélyingatlanok nyilvántartási azonosíthatatlansága miatt – **komoly akadálya lett az aktuális feladatellátáshoz szükséges adatgyűjtések és adatbázis-építések hatékony elvégzésének.**

3. A műemlékek védelme 1949 és 1997 között

[A műemlékek fenntartásáról szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk](#) (hatályos: 1949. november 16-ig) 1. §-a határozta meg a műemlék fogalmát: „Műemlék elnevezés alatt értetik a földben vagy a földszínén lévő minden olyan **építmény és tartozéka**, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír.” „A műemlékek jelen törvény védelme s a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyeztetnek.”

A 3. § alapján: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter **esetről-esetre határozza meg, hogy mely építmények tartandók fenn, mint műemlékek**; valamint azt is, hogy a föld alatt gyanított műemlékek fölfedezése, vagy a részben fölfedezett feltakarása végett, ásatások eszközöltessenek-e.” 4. § „A **fenntartandónak nyilvánított műemléket a tulajdonos saját költségén épségben fenntartani köteles**; javításokat, bővítéseket vagy átalakításokat azon csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével, s az általa meghatározott módon tehet.” 5. § „**Ha a magántulajdonos a fenntartást a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása daczára elmulasztja**, valamint ha az építményen engedély nélkül javításokat, bővítéseket vagy átalakításokat tesz, a vallás- és közoktatásügyi **miniszter a műemlék kisajátítását elrendelheti.**”

A 7. § szerint: „**Megszűnik** a bevett vallásfelekezetek egyházainak, valamint a **magántulajdonosoknak a fenntartásra vonatkozó kötelezettsége:**

1. ha a műemléket képező és isteni tiszteletre használt templom vagy kápolnára nézve az illető egyház a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti, hogy a műemléket isteni tiszteletre többé nem használja és egyébként is fenntartani nem akarja;

2. **ha a magántulajdonos a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti, hogy a műemléket fenntartani nem akarja.**

Tartozik azonban mindkét esetben a tulajdonos a műemléket, ha a szabad rendelkezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszter által előbb fel nem jogosítottatik, a bejelentéstől számítandó 60 napig érintetlenül hagyni.” 8. § „Ha a tulajdonos az előző §-ban előírt bejelentést megtette, a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy feljogosítja őt szabad rendelkezésre, vagy **elrendeli a műemlék kisajátítását.** Ezen utóbbi esetben tartozik a tulajdonos a műemléket a kisajátítási eljárás befejezéséig érintetlenül hagyni.”

A 10. § szerint: „**Végleges kisajátításnak helye van a jelen törvény értelmében, a tehermentes tulajdonjognak a műemlékek országos alapja részére leendő megszerzése végett:**

1. **azon földterületre és tartozékaira nézve, a melyen vagy a mely alatt a fenntartandónak nyilvánított műemlék van:** a 4. és 7. §-ok eseteiben;

2. azon földterületre és tartozékaira nézve, a melyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter átadásokat rendel, és a mely felett épület áll;

3. azon földterületre és tartozékaira nézve, a melyek ideiglenesen kisajátítottak, s a melyek a vallás- és közoktatásügyi miniszter által három évnél tovább szükségeltetnek; ha a tulajdonos az ideiglenes kisajátítás meghosszabbításába bele nem egyezik.” A 12. § alapján:

„Kisajátíthatók nemcsak a 10. és 11. §-ban említett ingatlanok, hanem a rajtok vagy alattok lévő műemléket környező földterületből is annyi, a mennyi a tudományos cél elérésére szükséges, - valamint a műemlékhez juthatás végett, a legközelebbi közútig terjedő annyi földterület is, a mennyi a kocsin való közlekedést lehetővé teszi.” 13. § „**A kisajátított ingatlan birtokrendezés-tagosítás, vagy más czimen más ingatlannal fel nem cserélhető és el nem darabolható mindaddig, míg rajta a műemlék fenntartatik.**”

[A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk](#) III. Fejezet (A községek jogairól és teendőiről) 26. §-a szerint „Csak a törvényhatóság jóváhagyása után hajtathatik végre minden oly határozat, mely: f) történelmi és **műemlékek** fenntartására, átalakítására és **lebontására vonatkozik,**”

[A múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet](#) (hatályos 1964. december 31-ig) hatálya a 2. § d) pontja alapján kiterjed a műemlékekre. Az V. fejezet (Műemlékek) 17. § (1) bekezdése szerint: „...**műemlék** a földben vagy a föld felszínén levő minden olyan **építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet** kiemelkedő történeti, régészeti, képzőművészeti vagy néprajzi jelentőségére tekintettel a művelődésügyi **miniszter műemlékké nyilvánít.** A műemlékké nyilvánítással **az ingatlan** a jelen törvény értelmében **védté válik.**” (2) „A műemlékekről a művelődésügyi miniszter

nyilvántartást vezet.” A 18. § (1) bekezdés szerint: „A **műemléket** és annak tartozékait épségben és változatlan állapotban **fenn kell tartani**. A **fenntartás kötelezettsége a tulajdonost**, ha pedig a hasznosítás jogát a haszonélvező gyakorolja, a haszonélvezőt **terheli**.” A 21. § (1) bekezdés szerint: „A **műemléket az állam részére ki lehet sajátítani**, a) ha a műemlék fenntartására kötelezett személy a jelen törvényerejű rendeletben megállapított kötelezettségeinek megszegésével vagy a művelődésügyi miniszter törvényes intézkedéseinek megghiúsulásával a műemlék épségét, jellegét vagy zavartalan érvényesülését szándékosan vagy vétkes gondatlansággal veszélyezteti; b) ha a műemlék fenntartására kötelezett személy terhére végzett munkálatok költségeit attól behajtani nem lehet; c) ha a műemlék fenntartása és megóvása a fenntartásra kötelezett személy vagyoni helyzetére tekintettel vagy egyéb okból az ő birtokában saját hibáján kívül nem biztosítható.”

Az első, 1950–1954 közötti védések (1950-ben 253, 1951-ben 1068, 1952-ben 230, 1953-ban 673, 1954-ben 42) között csekély számban (9%) található kastélyok (1950-ben 35, 1951-ben 19, 1952-ben 4, 1953-ban 85) és kúriák (1950-ben 1, 1951-ben 5, 1952-ben 12, 1953-ban 38) is. A műemléki állomány országos ismertetésére és fölmérésére 1945 után első alkalommal közzétett, Genthon István „Magyarország műemlékei” (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951) c. műemléki topográfiajának előszavában olvasható: „A felszabadulás után népi demokráciánkban ... új tartalmat kapott a műemlékvédelmi munka. A nép lett az ország gazdája, ... birtokba vette a termelő eszközöket, ... minden nemzeti érték tulajdonosa is lett.” A kötetben megjelenő kastélyok és kúriák megnevezésén túl azok egy-két mondatos, rövid leírását találjuk. (Pl. „Fejér megye, Bodajk: Hochburg-Lamberg-kastély, egyemeletes, négy jónoszlopos középrizalittal és előreugró oldalrizalitokkal. Épült a XIX. sz. elején.”) Ezt követően első alkalommal a fenntartandó műemlékek közel 2.200 tételes jegyzékét (kézirat gyanánt) a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya a „Műemlékjegyzék az 1953 júniusi állapot szerint” címmel állította össze. Ebben a korszakban védett kastélyok néhány adata és igen rövid leírása jelenik meg. (Pl. „Fejér megye, Bodajk, Petőfi Sándor-u. Kastély. Klasszicista, emeletes, oszlopos előcsarnokkal 1839.”)

Az építésügyről szóló 1964. évi III. törvény (hatályos: 1997. december 31-ig) „A műemlékvédelem” alcímben a korábbi szabályozás néhány elemét átvette. Ezek között a 21. § (1) bekezdés szerint: „A **műemlékeket** épségben, jellegük megváltoztatása nélkül **fenn kell tartani**.” Új szabályozási elem, hogy a 37. § szerint „**Az építésügyi hatóság elrendelheti**: c) **az építmény jókarbantartására vonatkozó kötelezettség teljesítését**, illetőleg – a szükséghez képest – az építmény felülvizsgálatát, felújítását, helyreállítását, átalakítását vagy lebontását, ha annak állapota az állékonyságot, az egészséget, az élet- vagy közbiztonságot veszélyezteti, a városképet rontja, vagy azt a rendezési terv végrehajtása, illetőleg **a műemlékvédelem érdekei megkövetelik**.” 39. § (1) „Az építési munkával kapcsolatban vagy annak következtében szükségessé vált munkálatok elvégzésére, továbbá az építmény jókarbantartására, felülvizsgálatára, felújítására, helyreállítására, átalakítására vagy lebontására, műemlék hatásának zavartalan érvényesülése érdekében elrendelt munkálatok elvégzésére a telek bekerítésére, illetőleg a kertészeti munkák elvégzésére – ha jogszabály másként nem rendelkezik – **az ingatlan tulajdonosát (kezelőjét, használóját) kell kötelezni**.”

[A műemlékvédelemről szóló 1/1967. \(I. 31.\) ÉM rendelet](#) (hatályos: 1997. december 31-ig)

4. § (1) bekezdés alapján „A műemlékvédelem körébe tartozó hatósági feladatokat – az építésügyi miniszter által átruházott hatáskörben –

a) országosan az **Országos Műemléki Felügyelőség**,

b) a fővárosban a **Budapesti Műemléki Felügyelőség**,

c) az építésügyi miniszter által külön rendelkezésben meghatározott városokban a tanács végrehajtó bizottságának építésügyi szakigazgatási szerve

(a továbbiakban együtt: **műemléki hatóság**) látja el.

A 14. § (2) és (3) bekezdése szerint: A védett építmény fenntartásának költségei [...] a tulajdonost terhelik. Ha a védett építménynek fenntartásra kötelezhető tulajdonosa nincs, [...] a feladatok ellátásáról az illetékes tanács végrehajtó bizottsága gondoskodik. (Ez utóbbi rendelkezést [a műemlékvédelemről szóló 1/1967. \(I. 31.\) ÉVM számú rendelet](#) módosításáról szóló [22/1972. \(XII. 16.\) ÉVM számú rendelet](#) 1. §-ában a következők szerint módosította: „Ha a védett építménynek fenntartásra kötelezhető tulajdonosa nincs, [...] a feladatok ellátásáról az építmény fekvése szerint illetékes községi szakigazgatási szerv, illetőleg városi, fővárosi kerületi tanács végrehajtó bizottságának építésügyi feladatot ellátó szakigazgatási szerve gondoskodik.”)

A 19. § (2) bekezdés szerint: „A **műemléki hatóság hozzájárulása szükséges a műemléki érdeket érintő területfelhasználáshoz, telekalakításhoz, kisajátításhoz, az állami tulajdonban álló védett építmény kezelőjének kijelöléséhez, illetőleg szövetkezet részére történő tartós és ingyenes használatbaadáshoz...**” A 20. § (2) bekezdése alapján: „A műemléki hatóság a **hozzájárulás megadását a műemlékvédelem érdekeit biztosító feltételekhez kötheti; ennek során előírásokat és kikötéseket tehet.**”

Magyarországon 1990-ben a műemléki szempontból védett épületek száma meghaladta a tízezret. Az ezek védelmére fordított pénzforrások nagysága legfeljebb becsülhető és 1986–1990 között évi mintegy 6 milliárd Ft-ra tehető. A finanszírozásra több csatorna is szolgált. Az **Országos Műemléki Felügyelőség** (a továbbiakban: **OMF**) az 1986–1990. években összesen 2,2 milliárd Ft (évente 400-500 millió Ft) költségvetési előiránnyal rendelkezett. Ez nyújtott fedezetet az OMF szakmai felügyeleti munkáját alátámasztó pénzügyi támogató, hatósági ellenőrzői, koordináló, valamint építési tervezői, kivitelezői és szakrestaurátori tevékenységekre. Ezen felül az OMF közreműködött különféle műemléki célú beruházásoknak az Állami Fejlesztési Bank, majd a Magyar Hitel Bank által kezelt, az 1986–1990 közötti öt évben 183 millió Ft-ot kitevő költségvetési keretnek és az Idegenforgalmi Alapból fedezett mintegy 75 millió Ft-nak a szétosztásában. A műemlékvédelem költségvetési támogatását kiegészítették a különböző adó- és pénzügyi kedvezmények, amelyek becsülhető nagysága 1990-ig évente az 50 millió Ft-ot nem lépte túl. A magyar műemlékek védelmét és az azokban megtestesülő nemzeti vagyon megőrzését, gyarapodását – a költségvetésből finanszírozott közel 3,0 milliárd Ft-ot kitevő pénzügyi támogatások felosztásával és felhasználásával, a hatósági feladatok ellátásával és a mintegy 110 millió Ft értékű állóeszköz-értékkel rendelkező saját kapacitásának kihasználásával – az OMF **ellentmondásos eredményességgel** végezte. Néhány száz objektum szakmai, anyagi

támogatásával, kiemelkedő színvonalú helyreállításával, hasznosításával látványos eredményeket ért el, de **a védelem országos, átfogó kérdéseiben néhány szerény lépéstől eltekintve a rendszerváltozást megelőző 10-15 évben érdemleges eredményt nem sikerült felmutatnia.** A védelem gazdasági és főleg (hatósági) ellenőrzési szempontjai évtizedek óta nem érvényesültek kellő módon, így **az objektumok tömeges leromlását, egyesek végleges pusztulását nem tudta megakadályozni. Összességében az emlékanyag állapota nem javult.**

Az OMF belső szervezetlensége és gazdálkodási hiányosságai a fenti időszakban felerősödtek. A hatékonyabb szakmai és gazdasági munkát a belső irányítás elégtelensége, valamint a számviteli-nyilvántartási rend súlyos problémái is akadályozták, amelynek következtében az OMF rendelkezésére bocsátott költségvetési pénzforrások egyre nagyobb hányadát emésztették fel a szervezet költségei. A gyenge hatékonyságú működés – az indokoltnál is jóval szűkebb – pénzügyi-gazdasági eszközöket szétforgácsolta. Ezzel párhuzamosan az igazgatási (hatósági ellenőrző, koordináló) funkciók gyengültek, az ágazati és területi irányító (koordináló) tevékenység, a tulajdonosokra, kezelőkre irányuló felügyeleti szerep visszafejlődött és tovább dezorientálódott. Ezt mutatta a műemlékek romlása, gondatlan kezelése, az engedély nélküli, vagy a szakszerűtlen beavatkozások nem teljes körű vagy késett felfedezése, az intézkedések elmulasztása. Több milliárd Ft értékre becsülhető az a helyreállítási költségtöbblet, amely egyedül a megőrzés (a megvédés, a kötelezés) elmulasztásából származtatható.

A tulajdonviszonyok változása és a piacgazdaság fejlődése által sürgetett feladatok előkészítése a műemlékvédelem területén 1990-ben még nagyon kezdeti stádiumban állt, így **a műemlékek tulajdonjogával kapcsolatos problémák megsokasodtak. A műemlékek nyilvántartásának gyengesége, a tulajdonjogok tisztázatlansága a privatizáció és a műemlék hasznosítás kérdésének egyik sarkalatos pontjává vált.** A szervezet alkalmatlanságát végül összeférhetetlenségi problémák mutatták. Ezek a meghatározó hatósági, ellenőrző és koordináló szerepkör mellett a kiegészítő pénzügyi támogató funkcióknak a vállalkozói és a kiemelt műemlékek gondnoksági feladataival együttesen történő, egy szervezeten belüli megvalósításából eredtek.⁷

4. A programszerű kastélyfelújítás 20. századi előzményei

4.1. Az első kastély-helyreállítási program (ún. GB-kastélyprogram) 1981 és 1990 között

Az 1985. év végi adatok szerint Magyarország **9.435 műemléke közül 679 volt kastély és kúria.** Arányuk a teljes műemlékállományban **7,2%**, ezen belül a műemlék („M”) kategóriában 9,2%-ot tett ki.⁸ Az 1980-as évekre a műemlék kastélyállomány egy részét a

⁷ Az Állami Számvevőszék V-72-14/1991/92. számú jelentése: „Jelentés a műemlékvédelem pénzügyi-gazdasági ellenőrzéséről” Kelt: 1992. január

⁸ Petravich András: *Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása. A Kastélyprogram 1981-től 1989-ig.* In: Magyar Műemlékvédelem 1980–1990. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 10.) Budapest, 1996. 231-268. pp.

végző pusztulás veszélye fenyegette. A végveszélybe került épületek egy részét már nem lehetett megmenteni. 1966 és 1980 között, 15 év alatt 28 kastélyt kellett törölni a műemlékjegyzékből kifejezetten rossz műszaki állapotuk és a helyreállítás kilátástalansága miatt.⁹

Az OMF a helyzet súlyosságát felismerve 1979-1980-ban elvégezte a műemléki védelem alatt álló kastélyállomány felülvizsgálatát, majd ennek elemzésével megállapította a legfontosabb tennivalókat. Az 1981 szeptemberére elkészült **előterjesztés**¹⁰ **kimutatta**, hogy a kastélyállomány 29%-a **rosszul**, illetve csak átmenetileg **hasznosított**, 7%-a pedig üres. A leginkább veszélyeztetett – üres vagy a pusztulást eredményező módon, rosszul hasznosított – **72 kastélyról és más középületről megállapította, hogy milyen funkcióra lennének alkalmasak és a helyreállításuk mennyibe kerülne**. Mivel a kastélyprogram költsége és önálló megvalósítása messze meghaladta az OMF erőforrásait, az előterjesztésben bemutatott veszélyhelyzet felszámolására központi intézkedés történt: a **Kormány Gazdasági Bizottsága (GB) 1981. szeptember 12-én határozatot**¹¹ **hozott** a kastélyok felújításáról és hasznosításáról. A GB-határozat alapján indult meg az OMF irányításával a veszélyeztetett műemlék kastélyok megmentésének programja, a kastélyprogram.

Az 1981. szeptemberi GB-határozat nyomán indult a veszélyeztetett műemléki kastélyok (középületek) megmentését célzó, ún. **GB kastélyprogram** végrehajtása. Ennek első lépéseként az OMF – egyeztetve a megyei tanácsokkal – **részletes intézkedési tervet** dolgozott ki, amelyben javaslatot tett az állagmegóvási és helyreállítási munkák sorrendiségére is. Mivel a GB-határozat nyomán elrendelt **anyagi támogatási rendszerek és más kedvezmények** 1982-1983-ban léptek életbe, a program megvalósítása 1982-től 72 műemlék (22 kastély) bevonásával kezdődött,¹² amely 1985. évtől további három jelentős kastély és hét vár védelmét előirányzó **újabb programrészlettel bővült** és kereteit a 10149/1986. számú GB-határozat 1990-ig rögzítette. (A program részese volt többek között: Abaújszántó-Cekeháza: Patay-kastély; Baja: Vojnich-kúria; Bajna: Sándor-Metternich-kastély; Boconád: Szeleczky-kastély; Bonyhád: Nunkovits-kúria; Csákánydoroszló: Batthyány-kastély; Dabas: Halász Móric-kúria; Edde-Felsőbogátpuszta; Edelény: L’Huillier-kastély; Erdőtarcsa: Kubinyi-Márkus-kúria; Erdőtarcsa: Szentmiklóssy-Kubinyi-kastély; Fertőrákos: püspöki kastély; Gálosfa: Festetics-kastély; Golop: régi Vay-kastély; Gödöllő: Grassalkovich-kastély; Gyöngyöshalászi: Hannis-kúria; Hatvan: Grassalkovich-kastély; Hédervár: Khuen-Héderváry-kastély; Karancsság: Kubinyi-kastély; Káld: Káldy-kastély; Kéked: Melczer-kastély; Kisasszond: Sárközy-kastély; Kiskunhalas: Végh-kúria; Lovasberény: Cziráky-kastély; Magyarnándor-Kelecsénypuszta; **Meggyeskovácsi: Batthyány-kastély**; Nagyberki: Vigyázó-kastély; Nagycenk: Széchenyi-kastély; Nőtincs:

⁹ Petravich András i.m. 244. pp. a büssüi Gaál-kastélyt, a sződi Holló-kúriát és a tolcsvai Stépán-kúriát említi. E körbe tartozik a tarnaörsi volt Orczy-kastély is. 73. pp. Petravich András: A kastélyprogram ma. Évezredek építészeti öröksége. (XV. Országos Műemléki Konferencia) Székesfehérvár, 1989. okt. 5-7. 71-80. pp., Ld. még: Ézsiás Anikó, Szakály István: *Pusztuló műemlékeink nyomában*. RTV-Minerva, Budapest, 1983.

¹⁰ *Javaslat a veszélyeztetett műemléki kastélyok és más középületek megóvására és hasznosítására c.* előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Budapest, 1981. szeptember. (Hivatkozva Petravich András i.m.)

¹¹ A Gazdasági Bizottság 10092/1981. sz. határozata veszélyeztetett műemléki kastélyok és más középületek megóvásáról és hasznosításáról.

¹² Petravich András i.m. 244. pp.

Schitovszky-kúria; Pácin: Mágóchy-kastély; Perkáta: Dóry-kastély; Ráckeve: Savoyai-kastély; Seregélyes: Zichy-kastély; Sitke: Felsőbüki-Nagy-kastély; Solt: Vécsey-kúria; Soponya: Zichy-kastély; Süttő-Bikolpuszta; Szigetvár-Zsibót; **Szombathely: Szegedy-kastély**; Szombathely-Zarkaháza; Szügy: Simonyi-kastély; Tibolddaróc: Majthényi-kúria; Törökszentmiklós-Imremajor; Vasegerszeg: Markusovszky-kastély; Vasszécseny: Ó- és Új-Ebergényi-kastély; Váchartyán: Rudnay-kastély; Verseg-Fenyőharaszt). A kastélyprogram célja a rosszul hasznosított kastélyok, kúriák, középületek, várromok pusztulásának megállítása, az épületek hasznosítása és az ezekhez tartozó feltételek megteremtése volt.

A kastélyprogram feladatai négy fő területre terjedtek ki:

1. a leginkább veszélyeztetett épületek körében a **legsürgősebb állagvédelmi munkálatok** (szerkezeti helyreállítás) **elvégzése**, 1982 és 1985 között 114 kastély és más középület esetében összesen 190 millió Ft felhasználásával, felerészben az OMF által, illetve a fennmaradó részből más szervek támogatása révén.
2. a **hasznosítási lehetőségek** (jellemzően kulturális, idegenforgalmi és üdülési, szociális és egészségügyi, igazgatási és oktatási hasznosíthatóság) **intézményes feltárása** az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően, amelyben a tervgazdasági környezetből és az állami-szövetkezeti tulajdon csaknem kizárólagos voltából kiinduló korábbi törekvések, akciók helyébe a szabad vállalkozásoknak (ideértve a nem üzleti hasznosításokat is) a kastélyhasznosítás irányába ösztönző intézkedések léptek.
3. a **helyreállítás partnerek** (tanácsi és országos hatáskörű szervek, közületek és magánszemélyek) **bevonásával**, akik megfelelően tudják hasznosítani a felújított kastélyokat. 1985-ben, amikor a **magánszemélyek** által végzett helyreállítások anyagi támogatása is lehetővé vált, az **összeállított ajánlólisták** révén több mint 500 jelentkező kereste meg az OMF-et, és különösen nagy volt az **idegenforgalmi szervek** érdeklődése. A Magyar Állam tulajdonjogának fenntartása mellett **50 évre lehetett használói jogot szerezni**. A **pályázati felhívást** a Pénzügyi Közlöny 1982. évi 4. számában tették közzé, az első támogatások folyósítására csak 1983-ban, és az eredetileg előirányozottnál jóval szerényebb mértékben került sor.
4. **adóügyi kedvezmények biztosítása** a célszerű hasznosítás, a műemléki helyreállítás és fenntartás előmozdítása érdekében. Többek között a 37/1982. (VIII. 2.) PM-ÉVM-ÁH sz. együttes rendelet **mentesítette** a veszélyeztetett műemlék kastélyok és más középületek állagmegóvását, hasznosítását célzó építési munkát vállalókat a telekigénybevételi és telekhasználati díj alól; a 38/1982. (VIII. 2.) PM sz. rendelet az építési adó alól. A 39/1982. (VIII. 2.) PM sz. rendelet lehetővé tette, hogy műemléki épület beruházási munkáinak fedezetére társadalmi munkáért járó munkabérből is **lehessen fejlesztési alapot képezni**. A beruházási illeték bevezetésekor a 14/1983. (VI. 4.) PM sz. rendelet alapján a veszélyeztetett kastélyok és más középületek hasznosításával kapcsolatos beruházások mentességet kaptak ennek megfizetése alól, a 15/1983. (VI. 4.) PM sz. rendelet pedig megerősítette építési adómentességüket. A 45/1983. (XI. 20.) PM sz. rendelet lehetővé tette, hogy a műemlékvédelmi feladatok megvalósításában jelentősen közreműködő kisiparosok és magánkereskedők adókedvezményt kaphassanak.¹³

¹³ Petravich András i.m. 249-250. pp.

A GB-kastélyprogramra igényelt összeg 2,7 milliárd Ft-jával szemben a ténylegesen folyósított támogatás 1982–1990 között nem érte el az 1,2 milliárd Ft-ot. Az 1,2 milliárd Ft-ból ebben az időszakban hozzávetőlegesen 200 épület megmentéséhez nyújtottak természetbeni vagy pénzbeli támogatást. A célszerű új hasznosításra szánt beruházási támogatási keretből pedig bank útján összesen 234 millió Ft-ból 49 épület műemlékvédelmi munkáit finanszírozták. A tényleges szükségletek a kastélyprogramra juttatott összegeket rendre meghaladták, a programba bevont létesítmények száma egyre emelkedett.

A támogatások reálértéke az inflációs rátával viszont egyre csökkent. (Az egy munkára jutó támogatás összege 1982. évi 700.000 Ft-ról kilenc év alatt csak 800.000 Ft-ra emelkedett.) A kastélyprogram megvalósítása során, 1986 után a kastélyok-kúriák állagmegóvását célzó törekvések háttérbe szorultak, miközben az egyéb középületek támogatásának aránya emelkedett, részesedésük 20%-ról 40-50%-ra nőtt. Az 1988. évi felmérés – amely a műemlékállomány 30%-át érintette – szerint 149 kastélyból 4 romos, 22 rossz állapotú, 12 nem, 13 pedig rosszul hasznosított volt.¹⁴ A GB-kastélyprogram – valamennyi mérhető eredménye ellenére – a műemlék kastélyok pusztulási folyamatát csupán fékezni tudta, tartósan megfordítani nem.

A program ott volt a legsikeresebb, ahol szélesebb társadalmi összefogás valósult meg, mert a veszélyeztetett kastélyok megmentésének ügyét a megyei és a helyi szervek is magukénak tekintették. A program sikeréhez jelentősen hozzájárult volna eszközeinek bővítése, a kedvezményeket biztosító szabályok fenntartása és az új társadalmi-gazdasági környezethez rugalmasabban igazodó, hosszú távú folytatása, amely a privatizáció során megjelenő spekuláció ellen intézményes módon tudott volna fellépni.¹⁵

4.2. Kastélyprogramok az ezredfordulón: 2000 és 2004

[Az Országos Műemlékvédelmi Hivatalról szóló 6/1992. \(III. 21.\) KTM rendelet](#) 1992. április 1-jén történő hatálybalépésével¹⁶, az 1. § (1) bekezdés szerint „A környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter (a továbbiakban: miniszter) a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatait – a művelődési és közoktatási miniszter egyetértésével – az **Országos Műemlékvédelmi Hivatal** (továbbiakban: **OMvH**) útján látja el. (2) Az OMvH országos illetékességgel rendelkező önálló központi hivatal, államigazgatási szerv. 2. § (1) Az **OMvH szervezetén belül önálló jogi személyiséggel rendelkező Műemlékfelügyeleti Igazgatóság** (a továbbiakban: Igazgatóság) működik. 3. § (1) Az OMvH intézményei: *b) Műemlékek Állami Gondnoksága* (a továbbiakban: **MÁG**). (3) A MÁG önálló költségvetési intézmény, amely *a)* törvény által meghatározott körben gyakorolja a kezelő jogosítványait; *b)* a

¹⁴ Az Állami Számvevőszék V-72-14/1991/92. számú jelentése: „Jelentés a műemlékvédelem pénzügyi-gazdasági ellenőrzéséről” Kelt: 1992. január

¹⁵ Petravich András i.m. 265-268. pp.

¹⁶ A jogszabály 8. § (1) bekezdésében egyúttal hatályon kívül helyezte: a) a Budapesti Műemléki Felügyelőségről szóló 13/1963. (Ép. Ért. 9.) ÉM utasítás, b) az Országos Műemléki Felügyelőségről szóló 38/1965. (Ép. Ért. 23.) ÉM és az azt módosító 1/1977. (Ép. Ért. 11.) ÉVM utasítás, a 13/1981. (Ép. Ért. 1981. 1.) ÉVM utasítás, valamint a 3/1989. (K. H. Ért. 12.) KöHÉM utasítás rendelkezéseit.

műemléki hatóság megbízása alapján elvégzi a hatósági határozatok végrehajtása érdekében szükséges munkákat.” 1992-ben, tehát a korábbi kastélyprogram célkitűzéseinek megfelelően, a nemzetközi gyakorlathoz igazodva hozták létre a MÁG-ot,¹⁷ amely előbb az OMvH egyik önálló intézményeként a **tartósan állami tulajdonban maradó műemlékeknek – elsősorban kastélyoknak – vagyonkezelő szervezete lett**, s később önálló költségvetési szervként **speciális ingatlanvagyon-kezelő szervvé alakult**.¹⁸

A MÁG a vagyonkezelésbe vett kastélyok hasznosítására ún. **hasznosítási tartalmi programot** dolgozott ki, melynek alapvető célkitűzése az épület eredeti – történeti funkciójának tükrözése volt. Legfőbb feladatá ekkor a stíluskapcsolatokat figyelembe vevő **komplex összművészeti bemutatás** feltételeinek megteremtése vált. A hasznosítás funkcionális programja szintjén ez azt jelentette, hogy történeti berendezéssel, tárgyakkal visszaállításra és harmonikus bemutatásra kerül az épület, mint főúri lakóhely eredeti rendeltetése, melyet kulturális rendezvények megtartásának és korszerű turisztikai szolgáltatások nyújtásának lehetősége egészít ki. Az épület belső tereinek kialakítása, adottságainak megtartása ezzel elsődleges szemponttá vált.¹⁹

[A műemlékvédelemről szóló 1997. évi LIV. törvény](#) 14. §-ában a kiemelkedő történeti és kulturális értékű műemlékekről úgy rendelkezett, hogy azokat *kizárólagos állami tulajdonban kell tartani*. A törvénymelléklet **jegyzékében felsorolt 273 műemlék** egy korábbi „403-as lista” jelentős redukcióját mutatta. Ennek 37%-a, 102 ingatlan volt kastély vagy városi palota, elsősorban barokk vagy 1890 előtt épült nagyrezidencia. A törvény 3. §-a megszüntette a korábbi műemlékjellegű és városképi jelentőségű kategóriákat, így a kései, historizáló kastélyok védettségi státusa is felértékelődött, ezzel valamennyi kastély műemlék lett.

¹⁷ A 6/1992. (III.21.) KTM-rendelet határozta meg a MÁG feladatait, mely a törvény által meghatározott körben gyakorolja kezelői jogosítványait. (Bővebben l.: *A köztulajdonú történeti épületek hasznosítása*. Tanulmány. Budapest, URB, 1994. (Gépirat.) 1994 13. p.)

¹⁸ 1994-ig a MÁG vagyonkezelésébe kormányhatározattal egyetlen ingatlan, a gödöllői kastély került, melynek kezelői feladatait 1994-ig látta el. 1994 és 2000 között több kastély (Fáj, Fehérvárcsurgó, Füzéradvány, Nádasdladány, Pécel) és egy palota (Budavár, De la Motte-palota) került ide. 2004-ben 17 kastély (az említettek túl Dég, Edelény, Fertőd, Fertőrákos, Komlódtótfalu, Lovasberény, Nyék, Majk, Sümeg, Szegvár, Tata, Tuzsér) állt az intézmény vagyonkezelése alatt.

¹⁹ A *komplex összművészeti bemutatás finom megközelítésen* alapuló programja szoros kapcsolatban áll a kortárs német és angol gyakorlattal. Nálunk ez első sorban a rendszerváltozás után hazaköltözött főúri családok tagjainak bevonásával ért el eredményeket, például a romantika bemutatóhelyévé alakított nádasdladányi, vagy az angol klasszicizmusnak szánt fehérvárcsurgói, illetve a reneszánsz-neoreneszánsz jegyében bútorozott füzéradványi kastély esetében. Többé-kevésbé részletesen kidolgozott **hasznosítási tartalmi program** valamennyi MÁG-vagyonkezelésben lévő kastélyra készült. Gödöllőn a barokk korszak királyi vendéglátását bemutató és egy mai állami vendégház befogadó program 1992–94-ben készült el, de nem ebben a formában valósult meg; Fertődön 1996-ban a hercegi háztartás rendeltetéseit a meglévő múzeumi bemutatás átrendezésével időlegesen megoldották; Nádasdladányban, Pécelen és Fájban részleges helyreállítás és berendezés történt, melyet a Nádasdy Akadémia rendezvényei, Fájban pedig a Zempléni Művészeti Napok keretében zenei mesterkurzusok egészítettek ki. (BUGÁR-MÉSZÁROS Károly: *Műemléki belső terek*. In: *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9-17*. Eger, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottság, Heves Megyei TIT, OMvH, 1992. p. 60-62. p.; BUGÁR-MÉSZÁROS Károly: *A hegedű húrjai csak együtt szólnak szépen*. Megértésre várnak az összművészeti alkotások. In: *Új Magyar Építőművészet*. 2001/3. sz.)

1997-re a Kincstári Vagyoni Igazgatóság (KVI) a fenntartandó és hasznosítandó műemlékek finanszírozására kidolgozta a **Műemlék 2000 programot**. 1999-ben 40 kelet-közép-európai kastély, mint *kiaknázásra váró történelmi kincs* hasznosítása került napirendre a nemzetközi kastélyfelújítási program, a **Visegrádi kastélyprogram** keretén belül. Az **Országgyűlés Idegenforgalmi Bizottságának** 1998-ban alakított **Kastélyok, Kúriák, Várak Albizottsága** 2000-ben fogadtatta el a Kormánnyal a műemlékvédelmi intézmények által kidolgozott **Nemzeti kastélyprogram** tervezetét, melynek a **gazdája a MÁG** lett. Ez a program a tartósan állami tulajdonban maradó épületek közül a használaton kívül álló, de jelentős kulturális és turisztikai potenciállal bíró kastélyokat kívánta hasznosítani magántőke bevonásával a lehető legnagyobb gazdasági haszon elérése mellett. A legmagasabb fizetőképes kereslettel rendelkező *kulturális turisztikai termékek* kialakításának programja első körben 10 ingatlant érintett, de távlatilag 25 kastély újrahazsnosítása volt napirenden.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium (NKÖM) által meghirdetett **Millenniumi Kastélyprogram** keretében pedig további források különböző célprogramokba megjelenítve épülhettek be a MÁG kezelésében lévő kastélyokba.²⁰ A NKÖM 1999-ben hirdette meg először a **Kastélyok korhű berendezése** elnevezésű **programot**, amelynek célja az állami tulajdonú kastélyok elkallódott berendezési tárgyainak, műkincseinek visszavásárlása volt magánszemélyektől.²¹

A Nemzeti Kastélyprogram keretében 12 műemlék kastély – a dégi Festetics-, az edelényi L'Huillier-Coburg-, a Fay-, a fertődi, a majki, a szegvári és a tatai Esterházy-kastély, a fertőrákosi és a sümegi püspöki palota, a füzerradványi Károlyi-, a lovasberényi Cziráki- és a tuzséri Lónyay-kastély – hasznosítására hirdettek nemzetközi pályázatot. A megvalósíthatósági tanulmányok elkészítésébe, a portfóliómenedzselési stratégia kialakításába és a nyertes pályázóval kötendő megállapodás előkészítésébe bevonták az *Arthur Andersen Kft.-t*, a *KPMG Ingatlantanácsadó Kft.-t*, az *Ernst and Young* és a *PricewaterhouseCoopers* nemzetközi cégeket is. A legfőbb cél az volt, hogy a kastélyok hasznosítóra és üzemeltetőre találjanak, valamint kulturális és turisztikai célra hasznosuljanak. Ehhez azonban meg kellett teremteni az alapvető infrastrukturális feltételeket, hiszen ezek hiányában egyáltalán nem, vagy csak nagyon lassan térült volna meg a befektetők pénze.

A korszerű kulturális hasznosítás jegyében hirdették meg a **2004. évi kastélyprogramot**. Ebben az értékközpontú szemlélet jegyében fogalmazódott meg az **intézményesített minőségi országbemutató programja**.²² A program elsődleges célja az állami tulajdonban lévő kastélyok komplex örökségvédelmi értékelése (építészettörténeti, műtörténeti elemzés és a tradicionális érték meghatározása) volt, ezt követően pedig a szakmai konszenzuson alapuló közcélú hasznosítási, illetve az állami tulajdonból való ki- illetve bekerülésre történő javaslattétel.²³ A program a *kastélyt*, mint örökségi helyszínt, az épület(ek), a park és az

²⁰ BERGER Zsolt: Kastélykezelők. In: *Figyelő*. XLV. évf. 2001. 47. sz. 21-22. p.

²¹ N. KÓSA Judit: Kész a nemzeti kastélyprogram. In: *Népszabadság. Világtükör*. 2000. szept. 19.

²² Kastélyprogram I. A *minőségi országbemutató* fogalma a MÁG 1992–2000 közötti tevékenységéhez köthető, melyet e program – megfelelő tartalom nélkül – vett át.

²³ A program szerint az állami (közösségi) tulajdonban tartás elemi feltétele a közfunkció betöltése, ez utóbbi viszont az értéktől függ. Az e körből kieső, tehát állami tulajdonban tartásra, közfunkcióra nem javasolt

ezekhez kapcsolható történések együtteseként azonosította, és egységes értékelési szempontrendszerrel, *objektív vizsgálattal* értékelte, amely egy relatív rangsor felállítására adott módot. A kiemelkedő műemléki értékű kastélyállományon belül *stratégiai szinteket* különböztetett meg: kulturális közcél szempontjából *kiemelt* kastélyok valamint *jelentős* kastélyok köréről határozott.

A minőségi országbemutató programja a szükségfunkciótól szenvedő, különleges értékű kastélyok jövőbeli ideális hasznosítását biztosíthatta a közönség számára. A program azt tűzte ki célul, hogy az ország területén egyenletesen, a történeti építészeti stílusokat és életmódokat reprezentálva tegye látogathatóvá legértékesebb műemlékeinket.²⁴ Ez a célkitűzés felvetette a hajdani vezető társadalmi réteg **komplex művelődéstörténeti együttesben történő életmódbemutatójának** igényét, melyet ugyan a program *expressis verbis* nem mondott ki. A program megfelelő szakmai alapját pedig elsősorban ez adhatta volna meg. A minőségi országbemutatóra kiválasztott főúri lakóhelyek és kísérő épületeik (városi paloták, vidéki kastélyok és a hozzájuk tartozó majorok, fogadók, vadászlakok stb.) bemutatásának tükröznie kellett volna a történelmi birtokrendszerben, az egyes családok életében – státuszában betöltött helyét illetve szerepkörét.²⁵

A kastélyok korszerű **hasznosításának programszerű összefogása mellé a marketing-menedzsment eszközeinek társulását** jelzi először hazánkban, hogy 1992-ben megkezdődött a **szervezett kastélyturizmust** szolgáló **FIPE-program** kidolgozása magyar, cseh, szlovák, lengyel és francia hivatalok, társadalmi és gazdasági szervezetek részvételével. A francia kormány kulturális szervezete (FIPE) kezdeményezésére az **Országgyűlés Idegenforgalmi Bizottsága** 1999-ben „*A közép-európai kastélyok útja*” címmel nagyszabású projektet indított, melynek célja volt, hogy a Visegrádi négyek országaiban állami tulajdonban lévő műemlék

kastélyok műemléki értékeinek védelme a továbbiakban a KÖH hatósági eszközeivel történik. Hasznosításuk azonban az állami vagyonért felelős KVI feladata lesz, amely ilyen gyakorlatot eddig is folytatott.

²⁴ 2004-ben ennek a kínálati műfajnak a **területi ritkasága** és a nyugat-európai államokhoz képest rendkívül alacsony száma még **alkalmatlanná tette a nemzet identitását jelentő** építészeti-kulturális tartalmak összefüggő bemutatására valamint **idegenforgalmi láncolat kialakítására**. Európában az 1980-as évektől sorra nyitották meg a nagyközönség számára a volt főúri kastélyokat és várakat. Franciaországban és Angliában 1.500, Olaszországban 1.200, míg hazánkban csak 10, részben történeti berendezéssel bemutatott, látogatható kastély volt. (Fertőd, Füzérradvány, Gödöllő, Keszthely, Nagytétény, Nádasdladány, Pécel, Sárospatak, Vaja, Zala) (Bővebben l.: Kastélyprogram I.)

²⁵ A külföldi, a nyugati és a keleti példák is ezt mutatják. A királyi és császári udvartartás enteriormúzeuma részben a Louvre Párizsban, és a bemutatásban követi Versailles, mint a fővárosközeli uralkodói nagyrezidencia, illetve a távolabbi Loire-menti reneszánsz királyi kastélyok sora: Ambois, Blois, Chambord, Chenonceau, Langeais stb. Ugyanezt látjuk Münchenben a bajor királyok Nymphenburg-kastélya és a távolabbi Linderhof, Neuschwanstein illetve Herrenchiemsee kastélyok esetében, a Berlin melletti potsdami Sanssouci kastélyban. Ausztriában, Bécsben a Hofburg és a Schönbrunn királyi udvartartásának bemutatásánál, sőt még Oroszországban is ezt látjuk. Szentpétervárott a Téli palota csak részben ad helyet az Hermitage-nak, mert a cári lakosztályokat is bemutatják, hasonlóan a közeli nyaralóhelyek, Pavlovszk, Carszkoje Szeló és Petrodvorec esetében. Csak Magyarországon hiányzik a **komplex művelődéstörténeti együttesben való életmódbemutató**, hiszen a budavári királyi palota kulturális célt, de más rendeltetéssel szolgál, a történetileg hozzá köthető gödöllői kastély mint királyi nyaraló részben megvalósult ugyan, de a galgamácsai vadászház teljesen elpusztult. A mezőhegyesi királyi ménésbirtok és a tokaji borház viszont eredeti rendeltetéssel létezik. A kastélyprogramban kiválasztott *kiemelt* kastélyok esetében sem érvényesül a fenti elv, hiszen például még a keszthelyi kastély is a fenékpusztai majorgazdaság, a balatonkeresztúri vadászlak és a józsefvárosi palota nélkül szerepel. Ezekre a hiányosságokra a soproni műemlékvédelmi konferencián Bugár-Mészáros Károly hívta fel a szakmai közönség figyelmét.

kastélyok elsősorban külföldi tőke igénybevételével megújuljanak, és kulturális funkciókat is hordozó luxusszállodákká alakuljanak, amennyiben az épület adottságai ezt lehetővé teszik. Elsősorban e program Magyarországra eső feladatainak koordinálása céljából alapította meg 11 műemlékvédelmi, idegenforgalmi, természetvédelmi és gazdasági szervezet 1995-ben a Kastélyainkért Egyesületet (**Magyar FIPE Egyesület Kastélyaink Kulturális-Idegenforgalmi Hasznosításáért**), amely a **szervezeti programszerű értékmentés** gyakorlatának kialakulását és gyors intézményesülését is elősegítette.²⁶ 2000-ben megalakult **Magyar Kastélyok és Kúriák Egyesülete**, amelynek kiemelt célja a hazai kastélyturizmus fejlesztése, köztük a kastélytúra útvonalak kialakítása.

A felújításra tervezett tíz magyarországi kastély a fehérvárcsurgói, a dégi, a fóti, a seregélyesi, a gödöllői, a keszthelyi, a fertői, az edelényi, a tiszadobi, és a szabadkígyósi kastély lett volna. A program finanszírozása úgy történt volna, hogy a szükséges pénzeszköz mintegy 50-55%-át az Európa Tanács fejlesztési alapja, illetve a Világbank biztosította volna. Mivel a finanszírozás állami garanciavállalás mellett történt, a programban kizárólag állami tulajdonú kastélyok felújításáról lehetett szó. A további költségeket a FIPE magánbefektetők révén fedezte volna, sőt részvények kibocsátását is tervezték. A kastélyok idegenforgalmi hasznosításáról már a többségben állami tulajdonban lévő ingatlanokat kezelő vegyes tulajdonú társaságok döntöttek volna, és a tervek szerint, amikor ezek az ingatlankezelő cégek megalakulnak, a FIPE fokozatosan visszavonul, és a továbbiakban mint tanácsadó szervezet funkcionál. Fontos szempont volt, hogy a befektetők törekedjenek arra, hogy a kulturális értékek ne veszítsenek, hanem nyerjenek a program révén. A program végrehajtása 2000-et követően megrekedt, és már csak három-három kastéllyal számoltak országonként, végül a program teljesen leállt.

5. Az állami vagyon és a nemzeti vagyon: az állami tulajdonú kastélyok fenntartása

[Az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény](#) (a továbbiakban: Vtv.) 1. § (2) bekezdése alapján – többek között – állami vagyonnak minősült az **állam tulajdonában lévő dolog**, mindazon vagyon, amely vonatkozásában törvény az állam kizárólagos tulajdonjogát nevesíti.

[A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény](#) (a továbbiakban: Nvtv.) 2. mellékletének III. pontjában felsorolt építményingatlanok **nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonnak** minősülő műemlékek és műemlék-együttesek. (Nvtv. 3. § 12. *nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon*: az 1. § (2) bekezdés *a*) pontja hatálya (az állam vagy a helyi önkormányzat kizárólagos tulajdonában álló dolgok) alá nem tartozó **azon nemzeti vagyon, amelynek állami tulajdonban, illetve a helyi önkormányzat tulajdonában történő megőrzése hosszú távon indokolt**; továbbá Nvtv. 4. § (*Állami vagyon*) (2) bekezdés szerint a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonnak minősül a 2. mellékletben meghatározott, valamint törvényben vagy kormányrendeletben ekként meghatározott állami tulajdonban álló vagyonelem.) *A nemzeti vagyon alapvető rendeltetése a közfeladat ellátásának biztosítása*, ideértve a lakosság

²⁶ Bővebben I.: FIPE-Programfüzet

közszolgáltatásokkal való ellátását és e feladatok ellátásához szükséges infrastruktúra biztosítását. *A nemzeti vagyonnal felelős módon, rendeltetésszerűen kell gazdálkodni. A nemzeti vagyongazdálkodás feladata a nemzeti vagyonnak a rendeltetésének megfelelő, az állam, az önkormányzat mindenkor teherbíró képességéhez igazodó, elsődlegesen a közfeladatok ellátásához és a mindenkor társadalmi szükségletek kielégítéséhez szükséges, egységes elveken alapuló, átlátható, hatékony és költségtakarékos működtetése, értékének megőrzése, állagának védelme, értéknövelő használata, hasznosítása, gyarapítása, továbbá az állam vagy a helyi önkormányzat feladatának ellátása szempontjából feleslegessé váló vagyontárgyak elidegenítése.* (Nvtv. 7. § (1)-(2) bek.)

Az Nvtv. 2. melléklet III. pontjában szereplő műemlékek és műemlék-együttesek a törvény fogalom-meghatározása alapján *kincstári vagyonnak* is minősülnek. (Nvtv. 3. § 5. *kincstári vagyon*: a kizárólagos állami tulajdonba tartozó vagyon, valamint a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonba tartozó, továbbá a korlátozottan forgalomképes állami vagyon; 6. *korlátozottan forgalomképes vagyon*: az 1. § (2) bekezdés a) pontja hatálya alá és nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonba nem tartozó azon nemzeti vagyon, amelyről törvényben, illetve – a helyi önkormányzat tulajdonában álló vagyon esetében – törvényben vagy a helyi önkormányzat rendeletében meghatározott feltételek szerint lehet rendelkezni.)

5.1. A kizárólagos állami tulajdon (forgalomképtelen kastélyok)

A 230 állami tulajdonú kastély közül legnagyobb hányadban forgalomképtelenségi ok a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon körébe tartozás. Az Nvtv. 3. § 3. pontja alapján: *forgalomképtelen nemzeti vagyon*: az a nemzeti vagyon, amely az *e törvényben meghatározott kivétellel nem idegeníthető el*, vagyonkezelői jog, jogszabályon alapuló, továbbá az ingatlanra közérdekből külön jogszabályban feljogosított szervek javára alapított használati jog, vezetékjog vagy ugyanezen okokból alapított szolgálat, továbbá a helyi önkormányzat javára alapított vezetékjog kivételével nem terhelhető meg, biztosítékul nem adható, azon osztott tulajdon nem létesíthető. Az Nvtv. 6. § (A nemzeti vagyon megőrzése és védelme) (4) bekezdés alapján: *A 2. mellékletben megjelölt, nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyon e törvény erejénél fogva elidegenítési és – vagyonkezelői jog, jogszabályon alapuló, továbbá az ingatlanra közérdekből külön jogszabályban feljogosított szervek javára alapított használati jog, vezetékjog, vagy ugyanezen okokból alapított szolgálat, továbbá a helyi önkormányzat javára alapított vezetékjog kivételével – terhelési tilalom alatt áll, biztosítékul nem adható, azon osztott tulajdon nem létesíthető.*

E rendelkezés alól kivétel az Nvtv. 14. § (1) bekezdés alapján történő *közfeladat-ellátás átruházása*: amennyiben törvény a helyi önkormányzat feladatát más helyi önkormányzat feladataként vagy állami feladatként, illetve állami feladatot helyi önkormányzat feladataként állapít meg, *a feladat ellátását közvetlenül szolgáló és ahhoz szükséges helyi önkormányzati, illetve állami vagyonnak a feladatot átvevő részére történő tulajdonba adása nyilvántartási értéken való átvezetéssel, ingyenesen történik.* Ez a rendelkezés arra az esetre is vonatkozik,

ha az állam vagy az önkormányzat a közfeladat részét képező feladatot ad át, és ennek a feladatnak az ellátását közvetlenül szolgáló és ahhoz szükséges vagyonelem tulajdonjoga kerül ingyenesen átruházásra.

5 kastély (Csesztve: Madách-kúria; Felsőpetény: Almássy-kastély; Kamond: Magyar-kastély; Tompa: Redl-kastély; Zsira: Pejachevich-kastély) esetében forgalomképtelenségi okot képez, hogy a kastélyhoz tartozó földrészlet művelési ágaként az ingatlan-nyilvántartásban „park” került bejegyzésre. Az Nvtv. 4. § (1) bekezdés g) pontja alapján ugyanis *az állami tulajdonba tartozó [...] parkok az állam kizárólagos tulajdonában állnak*, így az Nvtv. 6. § (1) bekezdése alapján a „park” művelési ág nyilvántartása az egész ingatlanra nézve forgalomképtelenségi ok.

5.2. A 2014. évi Nemzeti Kastélyprogram

2011-ben a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma Kormányjelentést készített a magyarországi műemlék kastélyok helyzetéről. A jelentést követően megalakult a **Nemzeti Kastélyörökség Program Kastélystratégia Munkacsoportja** a helyzetelemzéshez és az operatív feladatok meghatározásához. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2013-ban megalapozó jelleggel és koncepcionális szinten kidolgozta a **Kastélyok, várak, kúriák kulturális célú hasznosítási programját** az ÁROP-1.1.19/2012 számú „Humán erőforrást érintő stratégiai dokumentumok és hatásvizsgálatok kidolgozása” c. támogatás keretében. Megtörtént a műemléki és turisztikai helyzetértékelés, a nemzetközi kitekintés, a benchmarking: a kulturális útvonalak, a klaszterek, a megvalósíthatóság és a finanszírozás tekintetében. A programban meghatározták a jövőképet és a célokat, általános jelleggel bemutatták a kulturális hasznosítás lehetőségeit, megfogalmazták a megoldási javaslatokat; valamint egyedi hasznosítási lehetőségek, kulturális útvonalak kijelölésére tettek javaslatot. A dokumentum **több szempontból differenciáltan** (kiemelt, jelentős; vagy megfelelő kulturális intézményi keretek között működő; nem kizárólag kulturális, hanem turisztikai jelentőség; önkormányzati tulajdon, fejlesztési potenciál) **mutatta be a kulturális közcél szempontjából érintett helyszíneket.**

[A Nemzeti Kastélyprogramról szóló 1663/2014. \(XI. 20.\) Korm. határozat](#), valamint [a Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról szóló 1977/2015. \(XII. 23.\) Korm. határozat](#) elfogadása 35, majd a program 2015. évi kibővítése után **45 műemlék** 2014–2018 közötti kulturális-turisztikai célú fejlesztését célozza európai uniós és nemzeti forrás együttes felhasználásával. A Kormány döntött a bruttó **59.438,5 millió forint** becsült összköltséggel tervezett Nemzeti Kastélyprogram **16.328,5 millió forint** hazai költségvetési támogatásáról, elsődleges célként kezelve a kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség részét képező kastélyok **fejlesztését és egységes kezelését**, valamint turisztikai célú és gazdaságos hasznosítását.

A tervezetten **43.110 millió forint** európai uniós finanszírozású Nemzeti Kastélyprogramba az állami tulajdonú kastélyokon kívül a [1663/2014. Korm. hat](#) 2. pont a) alpontja a váli Ürményi-kastélyt mint fennmaradásában fokozottan veszélyeztetett, magántulajdonú műemlék kastélyt is bevonja, mégpedig a tulajdonjog kisajátítással történő megszerzése

révén, összhangban a Kötv. 43. § (2) bekezdésével, az [1663/2014. Korm. hat.](#) 1. pont a) alpontjában foglalt feltételekkel, tehát *a hozzá tartozó ingatlanokkal együtt teljes körűen*.

A Nemzeti Kastélyprogram az állami tulajdonú kastélyok egységes, közösségi célú kulturális újrahasznosítását komplex módon és programszerűen kezeli; igaz, európai uniós támogatásból szálláshely fejlesztése nem támogatható. A turisztikai infrastruktúra hiányosságaira és a fejlesztések során létrehozni kívánt kulturális-turisztikai kapacitások fenntartása közötti összefüggésre azonban a Kormány is utalt, amikor az 1977/2015. Korm.hat. 1. pont a) alpontjában lefektette azt az elvet, hogy a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében – *a megújuló műemlékek gazdaságos üzemeltetése érdekében, a Bejárható Magyarország Program célkitűzéseinek megfelelően* – a felújított műemlékek vonzáskörzetében **ellegendő számú szálláshelynek is rendelkezésre kell állnia**. A b) alpont szerint az egyes fejlesztések során ugyanígy figyelemmel kell lenni a gyalogos és kerékpáros turizmus által támasztott infrastrukturális követelményekre és igényekre is.

A Nemzeti Kastélyprogram további jelentős elvi alapját képezik a **történetileg összetartozó ingatlan-együttesek egységének visszaállításáról** és a **teljes körű vagyongkezelés**, illetve az **egységes vagyongkezelő** meghatározásáról szóló rendelkezések. Az 1663/2014. Korm.hat. 1. pont a) alpontja szerint *a műemlékegyüttesek a hozzájuk tartozó ingatlanokkal teljes körűen* kerüljenek a Forster Központ vagyongkezelésébe 899,01 millió forint összegű további állami támogatás mellett.

A Nemzeti Kastélyprogram végrehajtásának alapfeladatát képezik azok az intézkedések, amelyeket a Magyar Nemzeti Vagyongkezelő Zrt. (a továbbiakban: MNV Zrt.) 2015 folyamán egészen 2016 januárjáig megtett annak érdekében, hogy a Nemzeti Kastélyprogram hatékonyan és a kitűzött határidőkön belül megvalósítható legyen. A Nemzeti Kastélyprogram I. ütemében Acsa, Aszód, Bajna, Dénesfa, Iszkaszentgyörgy, Jánosháza, Mihályi, Somogyárd, Soponya, Sopronharpács, Szany, Szécsény-Benczúrfalva, Váchartyán, Vassurány kastélyai mint kiemelt jelentőségű, a nemzeti kulturális örökség részét képező kastélyok és a hozzájuk tartozó ingatlanok – az ingatlanok őrzéséhez, karbantartásához, kezeléséhez, fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges személyi, tárgyi, vagyoni és pénzügyi feltételek átadásával és a jogi helyzet rendezésének költségeivel együtt – 2015. március 1-jéig szinte teljes körűen átkerültek a Forster Központ vagyongkezelésébe. A felsorolt ingatlanok fenntartására és felújítására szolgáló teljes forrás, évente 1.135 millió forint tartós állami támogatás az eddigi vagyongkezelőtől (MNV Zrt.) beépülő jelleggel került átadásra a Forster Központ költségvetése számára. A Nemzeti Kastélyprogram megvalósítását szolgáló alapvető intézkedések körébe tartozik a kiválasztott helyszínek adminisztratív védelmének és jogi státuszának felülvizsgálata, valamint a hiányosságok korrekciója, amely folyamatos feladatot jelent.

2015. augusztus végén megjelent a **Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program** (GINOP) 7.1.1-15 kódszámú, a Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása c. felhívása **33 Mrd Ft-os** forráskerettel, amelyre a Forster Központ 4 helyszín kapcsán nyújtotta be pályázatait. A pályázaton minimum bruttó 50 millió Ft, maximum bruttó 1.500 millió Ft volt elnyerhető projektenként és helyszínenként.

6. A műemlékvédelem rendszere, tulajdonosi ösztönző elemei és a kastélyfenntartás az európai gyakorlatban

Az állami tulajdonú örökségi értéket képező ingatlanok kezelésére vonatkozó külföldi – német, osztrák, angol, francia, holland, svájci, finn, cseh, szlovák, román, szerb, lengyel – példák Európa különböző részeinek eltérő történelmi fejlődése miatt igen változatos képet mutatnak. A történelmi fejlődés és az adottságok hasonlósága miatt Magyarország számára elsősorban a cseh és a szlovák példa szolgálhat tanulsággal.²⁷

Szövetségi államként **Németország** mind a 16 tartományában, önálló jogkörben, külön örökségvédelmi rendszer működik. A műemléki hatóságok a műemlékek „védelmi” (Denkmalschutz), a műemléki hivatalok a műemlékek „gondozási” (Denkmalpflege) feladatainak ellátásában illetékesek. Az építési hatóságok az építési törvény és a hozzá kapcsolódó tartományi rendeletek, illetve kapcsolódó törvények szerint a tervezési és építésrendészeti jogból adódó feladatok ellátását végzik. A műemlékek esetében a hatósági eljárás három szintű (helyi, kormányzati, és miniszteriális szint), a tartományi műemléki hivatalok általában a szakhatósági szerepet töltik be. Az esetek többségében állásfoglalásuk az alapja a műemléki hatóságok határozatának, és a műemléki szakhatóságoknak (tartományi műemléki hivataloknak) általában van vétójoguk az alsó szintű műemléki hatóságoknál hozott döntésekkel szemben egyet nem értésük esetén.

A tartományi képviselők számára 3 szövetségi szintű fórumot hoztak létre: a legfelsőbb fórum az oktatási és kulturális miniszterek állandó értekezlete (*KMK – Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland*), egy fórum a tudományos kérdésekkel foglalkozik és a tartományi régészeti felügyelőket és műemlékfelügyelőket fogja össze (*VdL – Verband der Landesarchäologen in der Bundesrepublik Deutschland, VLA – Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der Bundesrepublik Deutschland*, a harmadik fórum a Német Műemléki Tanács (*DNK – Deutsches Nationalkomitee für Denkmalschutz*), amely az örökségi értékek védelmének „ernyőszerkezete”. Ezekon túl több szövetségi (*Deutsche Bundesstiftung Umwelt; Stiftung Kiba; Deutsche Stiftung Denkmalschutz; Deutsches Nationalkomitee für Denkmalschutz*) és tartományi (*Nordrhein-Westfalen-Stiftung Naturschutz, Heimat- und Kulturpflege; Bayerische Landesstiftung; Stiftung Archäologie im rheinischen Braunkohlerevier; Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur*) szervezet (alapítvány) működik a kulturális örökségvédelem területén.

A műemlékek Németországban négy különböző formában kaphatnak támogatást: szövetségi, regionális, önkormányzati, alapítványok és szponzoráció révén, adókedvezmények útján. A szövetségi szintű támogatás elsősorban azokra a műemlékekre vonatkozik, amelyek szövetségi szinten kiemelt fontossággal rendelkeznek. 1950–2009 között 570 objektum kapott támogatást. 2006–2009 között 43 millió euró volt a műemlékekre fordított összeg. 2007-ben

²⁷ A fejezethez felhasználtam Dobosyné Antal Anna, a Miniszterelnökség Kulturális Örökségvédelmi Főosztályának műemléki referense 2014. évi széleskörű adatgyűjtését, amely az európai örökségvédelmi szervezetek, azok működési mechanizmusainak, ösztönző- és támogatórendszereinek feltérképezését célozta.

egy 40 millió euró összegű támogatást a településeken levő kisebb műemlékek felújítására fordítottak. Ez kb. 250 emléket érintett, a szövetségi és a települési hozzájárulás egyenlő mértékű volt. 2005-ben szövetségi szinten a regionális és önkormányzati kulturális kiadások összegének 5,1%-a, 409,1 millió euró volt a műemlékvédelemre fordított összeg. Ebből 254,8 millió eurót a tartományok biztosítottak, a fennmaradó összeg a települések saját költségvetéséből került ki. A német tartományok saját költségvetésük terhére eltérő mértékben támogatják a műemléki többletköltségeket.

Építésügyi hatósági engedély birtokában 2003. december 31-e után kezdett műemlék vagy különös jelentőséggel bíró kulturális értékek illetve javak fenntartásához vagy ésszerű használatához szükséges építési beavatkozás költségei a helyreállítás évében és az azt követő 7 évben 9%-ig terjedő, a rá következő 4 évben 7%-ig terjedő mértékben leírhatók a jövedelemadóból. Az ingatlanadóból, amelyet műemlékre vetnek ki, rendszeresen 5% írható le, vagy teljesen elengedhető, ha a bevételeket az éves fenntartási költségek meghaladják. Ha a műemlék legalább húsz éve van a család birtokában, vagy szerepel az értékes nemzeti kulturális javak listáján, akkor teljes mértékben mentesül az örökösödési és ajándékozási illeték alól. A mentesség megszűnik, ha a műemléket az ajándékozást vagy örökösödést követő tíz éven belül elidegenítik.

Berlin és Brandenburg tartományban például a *Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg* elnevezésű alapítvány a Hohenzollern-ház és a Porosz Állam között 1927-ben lezajlott vagyonomegosztás során jött létre és 1945-ig működött. Később a szervezet két részre vált: az NDK területén, mint Potsdam-Sanssouci Állami Kastélyok és Kertek, Nyugat-Berlinben mint Berliini Állami Kastélyok és Kertek Igazgatósága működött tovább, majd a német újraegyesítés után nyerte el mai formáját. Az alapítványt főigazgató irányítja.

Az alapítvány az általános igazgatási feladatok mellett ellátja a 17 kastélyingatlan és 8 kert kezelését, a kastélyok gyűjteményeinek gondozását (festmények, szobrok, grafikák, iparművészet, leltározás, raktározás, kölcsönzés, dokumentáció és információ), műemlékvédelmi feladatokat (műemlékkutatás, tervezés, kivitelezés, építőipari és karbantartó szakmunkák), restaurálást végez (festmény, szobor, falkép, textil, fa, papír, kézművesség, fotóműhely, természettudományi labor működtetése, megelőző konzerválás), továbbá marketing tevékenységet folytat (közönségkapcsolatok, kínálatfejlesztés, turizmus, hirdetés, adománygyűjtés, bérbeadás) és beruházásokat bonyolít le. 2009-ben szövetségi és berlin-brandenburgi támogatással tíz éves program indult a porosz kastélyok, parkok és tavak helyreállítására, amelyhez a szövetség 77,5 millió euró, Berlin és Brandenburg tartomány a tervezett összeg másik felének a biztosításával járul hozzá.

Például **Baden-Württemberg** tartományban 1985 óta működik a *Denkmalstiftung Baden-Württemberg*, amely 25 millió eurós alapítványi tőkéje és a többi támogatással, szponzorációval stb. kiegészítve évente 40–45 műemlék helyreállítását végzi évi 1,5 millió euró ráfordítással. A *Baden-Württemberg Stiftung* alapítvány támogatásaival együtt, a tartomány 2015-ben 6,45 millió euró támogatást biztosított műemlékfelújításokra. Baden-Württembergben magánszemély esetén a műemléki többletköltség 50%-át, más igénylő esetén (pl. egyház, önkormányzat) 30%-át megtérítik. A tartományban 90 ezer műemlék, 60

ezer régészeti emlék és 3 világörökségi helyszín található. A „Gesetz zum Schutz der Kulturdenkmale (Denkmalschutzgesetz - DSchG) in der Fassung vom 6. Dezember 1983” törvény egyes paragrafusai rendelkeznek a védelem szempontjairól, az emlékek jellege szerinti besorolás és védetté nyilvánítás módjáról, az eljárások szintjeiről, az alkalmazott támogatási rendszerekről. Jelentősebb szabályozási változtatások 2014 novemberében voltak.

A Baden-Württembergi Pénzügyminisztériumhoz tartozó **Baden-Württembergi Állami Tulajdonú Kastélyok és Kertek** (*Staatliche Schlösser und Gärten Baden-Württemberg*) 2009 óta működik. A központban működik a belső szolgáltatások, a kommunikáció és marketing, a fejlesztés, a gyűjtemények és közönségszolgálat, a vagyionkezelés és a történelmi kertek részlege, amelyek szolgáltatást nyújtanak a 11 területi igazgatóságnak. Az igazgatóságok 46 helyszínt (kastélyok, várak, régészeti romok, temetőkápolnák, kolostorok, fegyvertár, botanikus kert) kezelnek.

Baden-Württembergből indul a **Burgenstrasse** 975 km hosszú, nyugatról keletre haladó, várak és kastélyok láncolatából álló tematikus kulturális útvonala. Megalkotásának marketingkonceptiója, bár cseh városokat is magába foglal a teljes út, a jellegzetes német vidék bemutatásán alapszik. A Mannheim–Heilbronn–Coburg–Karlovy Vary–Prága városok történelmi épületeit felfűző utat bármely szárazföldi közlekedési eszközzel be lehet járni.

Bajorországban 1804 óta a Bajor Pénzügyminisztériumnak alárendelve működik a királyi alapítású **Bajor Állami Tulajdonú Kastélyok, Kertek és Tavak Igazgatósága** (*Bayerische Verwaltung der staatlichen Schlösser, Gärten und Seen*). A 7 bajor kerületből 6-ban van telephelye, és 45 palotát, 32 történelmi kertet, 21 tavat, ezen kívül templomokat és emlékműveket kezel.

Régiók közötti együttműködésre építve hozták létre – az Ecos-Ouverture Program CREDIT projekt segítségével – az *Európai Kastélyút* védjeggyel azonosított, hat kastélyból álló nemzetközi hálózatot. A hálózat tagjai Ausztriából a dörfl bei riegersburg-hoz tartozó feldbachi Kornbergi-kastély, a dél-burgenlandi Szalónaki-vár, Magyarországról a gödöllői Grassalkovich-kastély, Spanyolországból a Buñoli-kastély, Olaszországból a L'Aquilai-kastély és a Dentice di Frasso-kastély. A program a régiók turisztikai fejlesztését célozta meg, jelentős vonzerőt kínáló műemlék kastélyokat választva a változatos természeti, kulturális adottságú térségek reprezentálására.

Ausztriában 37 ezer műemléket tartanak nyilván, évente 300–400 védési eljárás lefolytatására van lehetőség. Az örökségvédelem központi irányítása a **Művészeti, Kulturális, Alkotmány- és Médiaügyi Szövetségi Minisztérium** (bmu:kk – *Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur*) IV. szekciója, a **Kultúra, Műemlékvédelem Osztálya** felügyelete alá rendelt **Osztrák Szövetségi Műemlékvédelmi Hivatal** (BDA – *Bundesdenkmalamt*) feladata. A hivatal nem kezel ingatlanokat, feladata a szakigazgatás, tudományos irodák működtetése és az adminisztráció. A 9 osztrák tartomány (8 tartomány és Bécs közvetlenül a BDA elnökének alárendeltek) saját örökségvédelmi irodát működtet. A tartományokban dolgozó konzervátorok ugyan nem kötelesek kikérni a szakigazgatás véleményét, de azt igen gyakran – különösen a restaurálások esetében –

megteszik. A műemlékvédelmet szövetségi szinten törvény szabályozza. Ennek előírása szerint minden változtatás a BDA engedélyéhez (*Bescheid*) kötött. Az ügyintézés minden esetben a tartományi irodákban folyik. 2014. január 1-től új jogszabály lépett életbe, amely szerint a közigazgatási eljárásban hozott döntés ellen közigazgatási bírósághoz lehet fordulni.

A Tudományos, Kutatási és Gazdasági Szövetségi Minisztériumban a **Turizmus és Történeti Objektumok Szekciója** (*Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft, Sektion II – Tourismus und Historische Objekte*) 108 településen 442 épületet, továbbá 385 „egyéb objektumot” igazgat közvetlenül. Utóbbiak az állami tulajdonú műemlékek, illetve turisztikai látványosságok, amelyek között házak, parkok, bútor-, grafikai és papiruszgyűjtemény, templom, kolostor is található. Ez a szekció felel a turizmuspolitikáért is. Az örökségvédelem finanszírozására a Minisztérium és a BDA is rendelkezik saját kerettel. A BDA 2011. évi költségvetése kb. 6 millió euró volt. A bmu:kk Kulturbericht beszámolója alapján 2012. évben 16,8 millió eurót fordítottak 1.258 projektre. A BDA-nak olyan támogatási lehetősége is van, hogy saját költségvetéséből járulhat hozzá a projekthez, például fizeti az épületkutatás költségeit (meghatározva annak szempontrendszerét és követelményeit), valamint szakértőket, laborvizsgálatokat biztosít, a konzervátor személyében elvegezteti a levéltári kutatást.

Angliában a Kulturális, Média és Sport Minisztérium irányítja az ingatlan örökséggel kapcsolatos állami feladatokat. A védelemmel kapcsolatos teendőket (védetté nyilvánítás, tervezés, kutatás, tanácsadás, ösztönzés) a *Historic England* mint kormányzati szolgálat látja el. A védett műemléki értékeket a Nemzeti Örökség Lista – National Heritage List for England (NHLE) tartalmazza. A Listán 397.568 tétel szerepel, a műemlékek száma (2015. márciusi adat szerint) 376.099 épület.

A **Történelmi Épületek és Műemlékek Angliában Bizottság**, ismertebb nevén *English Heritage* 1984-ben a Nemzeti Örökség törvény (1983) alapján jött létre. Az *English Heritage* az angol kormány tanácsadó szerve volt a történelmi környezetben lévő örökségelemekkel kapcsolatban. Az építészeti, történelmi értékeken túl felügyelete kiterjedt a régészeti emlékekre is. Működését a központi költségvetésből évenként juttatott összeg biztosította. Az *English Heritage* tehát nem-kormányzati köztestület, hanem a törvény alapján, az akkor Nemzeti Örökség Minisztériumának nevezett kulturális tárca (ma: Kultúra, Média és Sport Minisztérium/DCMS) alá tartozó szervezet volt. 2015. április 1-én az *English Heritage* megszűnt, lényegi feladatait a *Historic England* vette át, melynek jelenlegi működése legnagyobb részt az *English Heritage* rendszerére épül, munkáját kilenc regionális irodájában végzi. Angliában a meglévő épületállomány kb. 20%-a műemlék. A „listán szereplő műemlékek” (*listed buildings*) három kategóriába tartoznak, melyek esetében – korábban az *English Heritage*, jelenleg – a *Historic England* készen áll bármilyen szakmai konzultációra, véleményezésre, sőt minden lehetőséget megkeres, hogy az épített örökség védelme érdekében befolyását a törvényesen megszabott kereteken túl is érvényre juttathassa. Külön csoportot képeznek a „jegyzékbe vett műemlékek” (*scheduled ancient monuments*), melyek a nemzeti történelem szempontjából kiemelkedően fontos értékeket jelentik.

Az *English Heritage* bevételei kb. 80%-a a központi költségvetésből származik, s ezt egészítik ki a kezelésében lévő műemlékek turisztikai forgalmából származó bevételek, az általa nyújtott szakmai és egyéb szolgáltatások ellenértéke, a szponzorok, adományozók által juttatott összegek, pályázatokon elnyert támogatások. A kiadások három nagy területre oszlanak el közel azonos mértékben: a támogatási rendszeren keresztül kiáramló kiadások, a saját kezelésben lévő műemlékek fenntartásához és működtetéséhez szükséges kiadások és az intézmény működtetéséhez szükséges kiadások. Az *English Heritage* 1996. április 1-től 1997. március 31-ig tartó költségvetési évének bevétele 133,6 millió, kiadása 130,2 millió angol font volt. Mivel az *English Heritage* gondnoksági, ingatlankezelői feladatokat is ellátott, mintegy 400 műemléki ingatlant rendeltek közvetlenül az intézmény ilyen jellegű tevékenységi körébe, így a 2015 eleje óta nonprofit célvagyonkezelő szervezetként működő *English Heritage Trust* feladata ma az ingatlan örökségi elemek működtetése.

Anglia különösen ismert az önkéntes, elhivatott, jól szervezett, civil kezdeményezésű egyesületek, társaságok sokaságáról. A *Civic Trust* nevű közhasznú szervezetet 1975-ben Duncan Sandys parlamenti képviselő javaslatára hozták létre. A *Civic Trust* az azelőtt is létező *Civic Society* nevű polgári városvédelmi egyesületeknek az érdekérvényesítő és erőegyesítő szervezete anélkül, hogy a helyi egyesületek elvesztenék önállóságukat.

A *Civic Trust*-nak bármilyen helyi örökségvédő vagy közhasznú szervezet tagja lehet, továbbá a helyi önkormányzatok, szakmai egyesületek, cégek és magánszemélyek is. Jelenleg a *Civic Trust*-nak ezer tagja van, ami 300 ezer ember képviselését jelenti, fővédnöke Károly walesi herceg. Az Architectural Heritage Fund-ot (Építészeti Örökség Alap) a Civic Trust javaslatára hozta létre a kormány 1976-ban, mint korlátolt felelősségű közhasznú testületet. Célja az épített örökség fenntartásának elősegítése, ennek érdekében pénzügyi támogatás és alacsony kamatú hitel folyósítása más közhasznú szervezetek számára. Ezen kívül a szervezet szakmai tanácsadást biztosít és tájékoztatást ad a közhasznú és jótékonyági szervezetek értékvédelmi munkájáról. Bevételeinek három fő forrása a kormányzati támogatás, az Örökségi Lottó Alaptól származó támogatás és egyéb adományok. A kiadások zömét a szervezet által folyósított visszatérítendő, valamint vissza nem térítendő támogatások és kölcsönök adják.

A megalakulás óta eltelt időszakban különböző konstrukcióban juttatott több mint 30 millió font mintegy 400 projekt végrehajtásához nyújtott segítséget. A visszatérítendő és vissza nem térítendő támogatást az önkéntes szervezetekként működő, 1929-ben alakult *Building Preservation Trusts* (**Épületmegőrző Gondnokságok**) kaphatják, a kölcsönöket pedig bármilyen más, műemlékek megmentésére felállított közhasznú vagy jótékonyági szervezet kaphatja. Az 1998-ban folytatott „veszélyeztetett műemlékek” megmentési akcióit az 1998-99. évre 5,32 millió font összeggel finanszírozták.

A *National Trust* ingatlantulajdonnal rendelkező, non-profit, a kormánytól független legnagyobb örökségvédelmi szervezet. 1895-ben alapították, célja a történeti és természeti értékek megőrzése. Működését a saját maga által megszerkesztett törvény szabályozza. A szervezet elnöke Erzsébet királynő, alelnöke Károly walesi herceg. A *National Trust* rendelkezik az Egyesült Királyság legnagyobb földbirtokával, mintegy 280 ezer hektár

földterületet és 925 km hosszú háborítatlan tengerparti területet gondoz. Több mint 200 műemléképületet (a hozzájuk tartozó belső berendezésekkel együtt) tart karban és nyit meg rendszeresen a látogatók előtt, és 49 ipari jellegű műemléki helyszínnel is rendelkezik. Nagyon jelentős mértékű tulajdonnal rendelkezik a régészeti területeket illetően, öt világörökségi területnek teljes vagy részleges tulajdonosa. Bevételei legnagyobb részét a tagsági díjból befolyó összeg teszi ki, de jelentős a *National Trust*-ra örökített ingatlanok, adományok értéke, a befektetésekből és az örökségi helyszínek bemutatásából befolyó összeg nagysága is.

Franciaországban az örökségvédelmi rendszer egészen sajátos. Ellentétben a német, osztrák vagy az ezekhez hasonló magyar rendszerrel, jellegzetessége a védetté nyilvánítás demokratizáltsága (a tulajdonosnak egyetértését kell adnia védelemhez, így csak 14 ezer egyedi védett építmény – *Objets classés monuments historiques* (CLMH) – található az országban), ugyanakkor a védett emlékekkel való hatósági eljárás meglepően autokratikusnak tűnik, amelyben feltűnően nagy felelősségük van a főépítészeknek – akiknek a képzettsége egyébként igen magas, kiválasztásuk kiemelkedően igényes versenyvizsgákkal történik. Az építésügyi eljárástól teljesen függetlenül, a kulturális ágazat felügyelete mellett, a műemléki hatóságok (SDAP) a regionális kulturális hivatalokhoz (DRAC) tartoznak. A francia közigazgatás 1970-es években véghezvitt decentralizálásának következményeként a védelem – a közigazgatásnak megfelelően – is kétszintűvé vált: az országos jelentőségűek mellett egy ún. várólista (*inventaire supplémentaire*) a regionális jelentőségű műemlékeket foglalja magában. A regionális rendszert 2010 után nagyobb területi egységekbe (*territoire*) centralizálták (STAP).

Sajátos jelenség, hogy a széleskörű állami támogatás és adókedvezmények következtében a tulajdonosoknak az esetek nagy részében anyagi érdeke a műemléki védelem. Miniszterelnöki rendelettel, jogi személyiséggel rendelkező közcélú gazdasági társaságként alapították meg a **Nemzeti Műemlékek Központját** (*Centre des Monuments Nationaux*). 19 megyében 90 állami műemléket (kastélyokat, palotákat, villákat, emlékházakat, apátságokat, kolostorokat, régészeti emlékeket kezel, köztük pl. Mont-Saint-Michel apátságát, a párizsi Diadalívet, a párizsi Sainte-Chapelle-t és a Panthéont). A szervezet élén az elnök áll, akit a miniszterelnök rendelettel nevez ki. Munkáját tudományos és kulturális tanács segíti. A szervezetet az elnök alá rendelt főigazgató irányítja. A szervezet az igazgatási feladatok ellátása mellett tudományos, műszaki, kulturális és gazdasági fejlesztési, kiadói, külső kapcsolattartási és kommunikációs tevékenységet is végez.

Hollandiában az első műemléki törvény 1961-ben lépett hatályba, amelynek 1988-as teljes átdolgozása decentralizált rendszert hozott létre. Ennek alapján 3 védelmi szint létezik: országos, regionális és helyi védelem. Országos szinten 62.500 egyedi védelem és 440 területi védelem (településrész, együttes) áll fenn. A Rijksgebouwendienst (a legfelsőbb építési hatóság) saját műemlékjegyzéket is vezet, amelyben 2 kategóriát különböztet meg (I. és II.). A védelem itt elsősorban az állami tulajdonban lévő épületekre vonatkozik. A helyi védelem (vagy inkább helyi védelmek) az országos szint mellett és a csupán 400 emléket oltalmazó regionális szinttel szemben sok (40 ezer) emléket foglalnak magukban, így működőképesek. A helyi önkormányzatok saját kritériumrendszer szerint válogatnak az épületek között,

viszonyítási alapjuk kizárólag az érintett település. A holland Oktatási, Kulturális és Tudományos Minisztérium (*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*) részeként működő **Nemzeti Kulturális Örökség Hivatala** (*Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed – RCE*) látja el a kulturális örökség terén – régészet, műemlékek, ingó örökség és kulturális táj – a szakmai, végrehajtási, tudományos feladatokat, továbbá engedélyeket és jogosítványokat bocsát ki, a helyi és regionális építésügyi hatóságok munkáját tanácsadással támogatja.

A kormány évenként mintegy 50 millió eurót nyújt támogatásként a történeti épületek fenntartásához, helyreállításához és karbantartásához tulajdonosaik részére. Ezen felül évente 2,4 millió eurót biztosít elavult, használaton kívüli épületek felújítására. 2012-től a kormány évente 37 millió eurót fektet a védett műemlékek és történelmi épületek helyreállítására. A finanszírozást hitelek formájában (17 millió euró) és a helyreállítások direkt támogatásával (20 millió euró) valósítja meg. A támogatási program a mintegy 25 ezer védett műemlék és történelmi épület karbantartásához, felújításához ad segítséget, amelyeket nem használnak lakás céljára. Hollandiában igen erősek a civil szervezetek (itt működik Európa legnagyobb civil szervezete, a hágai székhelyű *Europa Nostra*), amelyek szakmai felkészültségükkel és a társadalmi nyilvánosság eszközével komoly tevékenységet képesek kifejteni a műemlékvédelem területén is.

Svájcban az örökségvédelmet szabályozó szövetségi törvény mellett minden kantonnak önálló műemléki törvénye is van. A Védelmi, Polgári Védelmi és Sport Minisztérium (DDPS) Kulturális Örökségvédelmi Osztálya szakmai irányítása mellett működik 26 kanton építésügyi hatósága és a helyi építésügyi hatóságok. A műemlékek területén alapvetően 2 szintű kategorizálás van, amelynek aktuális állapota egy a kultúrjavak (műemlékek, gyűjtemények) 2000–2008 között lezajlott, egységes szempontrendszerű, országos revíziója eredményeként alakult ki. Minderre alapvetően katonai, honvédelmi szempontból volt szükség a második világháború tanulságaiból kiindulva, az 1954-es Hágai egyezmény szellemében. Egy esetleges nemzetközi, fegyveres konfliktusban az országok legjelentősebb kultúrjai élvezhetnek védelmet, ezért megkülönböztetnek országos (A-objektumok), regionális (B-objektumok) és helyi jelentőségű kultúrjavakat (C-objektumok). Az államszövetség és a kantonok kötelezik magukat, hogy előzetesen gondoskodnak az így listába vett objektumok védelmének előkészítéséről nemcsak fegyveres konfliktus, hanem katasztrófa vagy egyéb vészhelyzet esetére. Jellemző erre a szemléletre, hogy ugyanekkor gondoskodtak arról, hogy minden így listába vett kultúrjóságról ún. "*Sicherstellungsdokumentation*", egy biztonsági dokumentáció készüljön, aminek alapján lehetségessé válhat az épület vagy műtárgy rekonstrukciója. Azért, hogy ez a védelem kezelhető és valóságban is létező lehessen (pl. gondoskodni kell a műtárgyak számára óvóhelyekről), a revízió előtt szükséges volt meghatározni a védett objektumok körét: 2.500 épület, 250 régészeti lelőhely, 150 levéltári gyűjtemény, 120 múzeum, 60 könyvtár kerülhetett a listára. (Az előző, 1995-ös listához képest többre számítottak [A: 1.647+ B: 6.617], de végül a végeredmény több lett, mint, amire számítottak.)

Finnországban az Oktatási és Kulturális Minisztériumnak alárendelt **Régiségek Nemzeti Irányító Testülete** (*Museovirasto*) felelős a kulturális örökségi értékek védelméért, de egyben gyűjtési munkát is végez. A testületet főigazgató irányítja. A testület négy horizontális

ágazata: a Finn Nemzeti Múzeum, a Kulturális Környezetvédelem (két regionális egységgel), a Kulturális Környezetigazgatás (régészeti feltárások, restaurálás, ingatlankezelés), valamint az Archívum és **Információ** Szolgálat (adattárak és régészeti gyűjtemények, könyvtár, képgyűjtemény, **tudásmenedzsment**). Mind a négy horizontális terület munkáját specializált szolgálatok támogatják: Fejlesztés, Jog és Emberi Erőforrások, Pénzügyek, **Kommunikáció és Marketing**. A testület 10 múzeumot, kastélyt, várat, villát és udvarházat működtet. Ezeket a helyszíneket összefoglalóan a **Finn Nemzeti Múzeum „múzeumcsaládjának”** nevezik.

A **cseh** Kulturális Minisztériumhoz tartozó **Nemzeti Örökségi Intézet** (*Národní Památkový Ústav*) 2013 óta 1 főigazgatósággal és 14 regionális irodával (Prága, Közép-Csehország, České Budějovice, Plzeň, Locket, Ústí nad Labem, Liberec, Josefov, Pardubice, Telč, Brno, Olomouc, Kroměříž, Ostrava) működik. Az intézet 104 különféle látogatható állami tulajdonú ingatlant (kastélyok, várak, kolostorok, ipari emlékek, házak, népi műemlékek, romok, történeti kertek, parkok) kezel, amelyek látogatószáma 2014-ben meghaladta a 4,8 millió főt. Az igazgatóság gyűjteményeiben lévő ingó kulturális javak száma eléri a 750.000 darabot. A kastélyigazgatók a regionális irodavezetők alá vannak rendelve.

Szlovákiában az örökségvédelem koordinációja a **Kulturális Minisztérium** feladata, amelyben 2 szervezeti egység, a **Kulturális Örökség Szekció Műemlékvédelmi Osztály** és a **Műemléki Inspekció** működik. A minisztérium felügyeli a **Szlovák Műemléki Tanácsot** (*Pamiatkový Úrad Slovenskej Republiky*), amelyhez az állami műemléki felügyeletet elsőfokú szakhatóságként végző 8 **Kerületi Műemléki Hivatal**, 2 regionális restaurátorműhely és az **Országos Műemléki Hivatal** tartozik. Utóbbi irányítja és felügyeli a Kerületi Műemléki Hivatalok szakhatósági tevékenységét, szakvéleményeit felülvizsgálja, vizsgálja a műemléki állomány állapotát és védelmi feltételeit, ellátja a műemlékvédelem szakmai, kutatási, elméleti és metodológiai feladatait, végez műemléki kutatást és restaurálást, koordinál; dokumentációs, oktató, képző, kiadási és propagációs tevékenységet végez. Az állami tulajdonú műemlékek százait – köztük 18 szakmúzeumot – a **Szlovák Nemzeti Múzeum** (*Slovenské Národné Múzeum*) működteti. Ide tartozik a Természettudományi, a Régészeti, a Történeti Múzeum, a Szlovák Nemzeti Tanácsok Múzeuma, a Lúdvít Štúr Múzeum, a Zenei, a Báb- és Játékmúzeum, a nemzetiségek (magyar, kárpáti német, zsidó, horvát, ukrán, ruszin) múzeumai, továbbá várak és kastélyok, mint pl. a pozsonyi vár, Vöröskő (Červený Kameň), Túrócszentmárton (Martin), Bajmóc (Bojnice), Szepes (Spiš), Betlér (Betliar) stb. A Szlovák Nemzeti Múzeum koordinációs, módszertani, tanácsadó, statisztikai, oktatási és információs szolgáltatásokat nyújt a teljes szektornak. A műemlékhelyreállításra (előkészítő kutatásra és építési tervre, kivitelezésre) csak a tulajdonos pályázhat, s a támogatást a minisztérium programján keresztül lehet elérni. 2015-ben például 5,7 millió euró támogatást folyósítottak 914 kedvezményezettnek.

Romániában a Kulturális Minisztérium (*Ministerului Culturii*), illetve a Kulturális Örökségvédelmi Helyettes Államtitkárság irányítása alá tartozik a műemlékvédelem. A védetté nyilvánításról a Nyilvántartási Osztály (*Comisia Națională a Monumentelor Istorice*) közbenjárásával a kulturális miniszter dönt, a műemlékjegyzéket inventarizáció alapján aktualizálja, az emlékeket jelentőségük szerint nemzetközi, országos és helyi szinten

osztályba és jellegük szerint (pl. régészeti emlék, építészeti emlék, közcélú emlék, emlékhely) csoportba sorolja. Jelenleg a védett objektumok száma 29.540 a régészeti lelőhelyekkel együtt. A Nemzeti Bizottság a Kulturális Minisztérium alatt működő konzultatív szerepű, tudományos szervezet, jogi személyiséggel nem rendelkezik. A területi bizottságok decentralizált, szakosodott tudományos testületek, amelyek 12 helyszínen működnek. A bizottságok jóváhagyják a Nemzeti Örökségvédelmi Intézet által kidolgozott nemzeti műemlékvédelmi stratégiákat, javasolnak módszereket, szabványokat és tudományos-technikai intézkedéseket a műemlékvédelem terén.

Szerbia területén a Kultúráról szóló általános rendelkezéseket 2009-ben fogadta el a Szerb Parlament, 2006 óta készül már a Kulturális Hagyaték védelméről szóló törvény. A napjainkban hatályos törvény 1994-ben lépett hatályba. A szabályzásnak centralizációs törekvései vannak: egy a **Művelődési és Tájékoztatási Minisztérium Kulturális Szektora** által irányított központi Intézményben, a **Köztársasági Műemlékvédelmi Intézetben** születnek meg a javaslatok a védett kulturális hagyatéokra vonatkozólag, azok, amelyek a Szerb Parlament elé kerülnek. Itt vezetik a műemlékek központi regiszterét, vele párhuzamosan a Regionális Intézetek is vezetik a területükre vonatkozó kulturális javak katalógusát (2.173 műemlékből 155 kiemelkedő jelentőségű, 512 nagy jelentőségű). Az országos intézethez a Szerb Regionális Intézetek, valamint a Tartományi Műemlékvédelmi Intézeteken keresztül a Vajdasági Regionális Intézetek tartoznak, amelyek feladata a műemlékek „katalógusának” topografikus vezetése, védetté nyilvánítások tudományos előkészítése, hatósági engedélyek kiadása. A vajdasági intézetek a minisztériumnál és a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárságnál pályázhatnak támogatásra a műemlékek felújítására. Szerbia Vajdaságon kívüli Regionális Intézetei csak a minisztériumnál pályázhatnak.

Lengyelországban a Kultúra és Nemzeti Örökség Minisztériuma alá tartozó Műemléki Főfelügyelő felelős a műemlékvédelemért. A 16 vajdaságban működő műemléki felügyelőket a vajda nevezi ki. Ők helyi szinten felelnek a védelmi előírások betartatásáért. A főfelügyelőnek van alárendelve a **Lengyel Nemzeti Örökség Irányító Testülete** (*Narodowy Instytut Dziedzictwa*), amely hatósági, eljárási és dokumentációs ügyekben illetékes. A műemlékszakmai és hatósági oldal Lengyelországban erős, de számos jel arra utal, hogy az ingatlanok hasznosítása (eltekintve a világörökségi helyszínektől) nehézségekbe ütközik. Az Irányító Testület elnöke 2007 végén a Műemlékek és Régészeti Emlékek Nemzetközi Tanácsa Lengyel Nemzeti Bizottsága, valamint egyetemi kutatók és a vajdasági felügyelők részvételével létrehozta a Lengyelországi Középkori Várak Védelmének Tanácsadó Kollégiumát, amely tudományos tevékenységet végez. Meg kell említeni, hogy Lengyelországban az épített örökség megítélését komolyan befolyásolja az a tény, hogy az ország határainak változásai miatt az ország területén számos, nem a lengyel nemzeti történelemhez tartozó (főleg az egykori Kelet-Poroszország területén a Német Lovagrend által épített) ingatlan is található.

Több példa esetében az állami tulajdonú örökségi helyszínek fenntartását és hasznosítását közvetlenül a pénzügyi vagy a gazdasági minisztérium (Németország: Bajorország, Baden-Württemberg, Ausztria), egy esetben a miniszterelnök (Franciaország), **gyakrabban a**

kulturális tárca (Anglia, Finnország, Németország: Berlin és Brandenburg, Csehország, Szlovákia, Lengyelország) **irányítja és felügyeli**. A kezelt állami ingatlanok nem csupán kastélyokat, hanem palotákat, villákat, várakat, romokat stb. is tartalmaznak. A **jól működő rendszerek** – a megszokott feladatok mellett – **állandó feladatnak tekintik a folyamatos marketinget**, a tudásmenedzsmentet, a kínálatfejlesztést, a közönségkapcsolatok ápolását, az információs szolgáltatásokat, a hasznosítással kapcsolatos módszertant és a kommunikációt.

7. Az állami kastélyfenntartás aktuális jelenségei és kérdései hazánkban

7.1. A fenntartó szervezet korszerű kialakítása és fenntartási feladatai

Az állami tulajdonú és műemléki védelem alatt álló kastélyok közül **a nemzetgazdasági szempontból kiemelt műemlék kastélyok jelenlegi száma: 87** (43%); végül ebből a Nemzeti Kastélyprogramban szereplő műemlék kastélyok 2016. évi száma: 45 (52%). A nemzetgazdasági szempontból kiemelt műemlék kastélyok jelenlegi tulajdonosi joggyakorlói illetve vagyongazdálkodói köre igen összetett. **24 kastélyépület** marad – a Nemzeti Kastélyprogram végrehajtásával – a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt. (MNV Zrt.) kezelésében. **Az MNV Zrt. vagyongazdálkodásában álló, állami tulajdonú műemlékek 6%-a méltó hasznosítás nélkül, rossz műszaki állaggal fokozottan veszélyeztetett.**

Ez az arány az országos 4%-os értéknél magasabb. Az MNV Zrt. 2014. évi adatszolgáltatása szerint a vagyongazdálkodásában álló 12 hasznosítatlan (vagy részben használt) kastély éves fenntartási költsége igen csekély, mintegy 153,14 millió forint. A felújítást és a jókarbantartást elősegítő elvégzett beruházások éves összege szintén kevés, megközelítően 1,5 milliárd forint. A hasonló helyzetben lévő állami tulajdonú kastélyok közül **26 kastélyépület** a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (Forster Központ) vagyongazdálkodásába kerül a *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat 1. a) pontjának végrehajtását követően a már a Forster Központ vagyongazdálkodásában lévő **19 kastély** mellé. (A Forster Központba így összesen 45 kastély tartozik, amelyeken európai uniós források igénybevételeivel fejlesztéseket végez.)

Három kastély (Fertőd, Keszthely, Gödöllő) önálló költségvetési szerv, illetve közhasznú nonprofit gazdasági társaságok vagyongazdálkodásában működik. Utóbbinál jellegzetes probléma, hogy a tevékenység jellegéből adódóan nem lehet nyereségesen vagy nullszaldósan működtetni, viszont a tulajdonosi joggyakorló anyagi lehetőségeinek korlátai miatt nem tudja a felmerülő igényeknek megfelelő mértékű támogatást biztosítani. A problémát erősíti a csökkenő vagy elmaradó költségvetési források, céltámogatások (tehát a tulajdonosi támogatás) hiánya. A kifizetett támogatások a közhasznú nonprofit társaságoknál alapvetően a társaságok működését finanszírozták, mivel a közfeladatot ellátó társaságok költségvetési támogatási összegei mind kisebb hányadát fedezik a társaságok közfeladataihoz köthető költségeinek, ráfordításainak. Az általában veszteséges közhasznú alaptevékenység és a forrástöbbletet jelentő központi támogatás elmaradása miatt a működés nem tud önfenntartóvá válni. **15 kastély** önkormányzatok és egyéb szervezetek (alapítványok, közintézmények) vagyongazdálkodásában áll, amelyek közül aktuális feladat a méltatlanul hasznosított kastélyok

funkcionális kiváltása elsősorban a szociális és egészségügyi ellátás, valamint a közoktatás területén.²⁸

A Vtv. 2. § (1) bekezdése szerint *a tulajdonosi joggyakorlás és a vagyongazdálkodás feladata: az állami vagyon [1. § (2) a)-d) pontja szerint az állam tulajdonában lévő dolog; mindazon vagyon, amely vonatkozásában törvény az állam kizárólagos tulajdonjogát nevesíti, az állam tulajdonában lévő tagsági jogviszonyt megtestesítő értékpapír, illetve az államot megillető egyéb társasági részesedés; vagyoni értékkel rendelkező jogosultság]* rendeltetésének megfelelő – az állami feladatok ellátásához, a társadalmi szükségletek kielégítéséhez, valamint a Kormány gazdaságpolitikája megvalósításának elősegítéséhez szükséges, egységes elveken alapuló, önálló ágazatként megjelenő – hatékony, költségtakarékos, *értékmegőrző*, *értéknövelő* felhasználásának biztosítása (közvetlen felhasználás), illetve közvetett hasznosítása (beleértve a vagyoni kör változását eredményező értékesítést), valamint az állami vagyon gyarapítása (ideértve a vagyoni kör bővítését is).

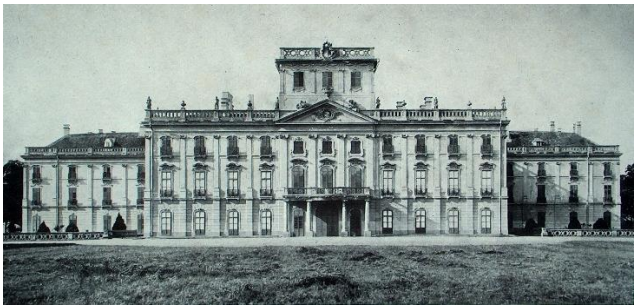
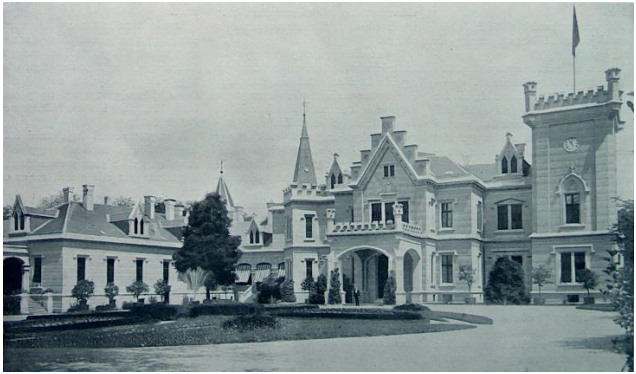
A civil és az állami szféra együttműködésének jó példája hazánkban a **fehérvárcsurgói Károlyi-kastély** műemléki helyreállítása, méltó hasznosítása és fenntartása. A kastély pusztuló állapotában jelentős változást az 1994–95-ös évek hoztak, amikor az ingatlan kezelői jogát megkapta a MÁG. Elkészítették az épület felújítási programját, új lendületet vett az állagmegóvás és az elvadult kastélypark rehabilitációja. 1994-ben létrejött **Károlyi József Alapítvány**, amely a grófi család kezdeményezésével alakult meg. 1997-ben a Párizsban élő Károlyi György által létrehozott és nagypapjáról, Károlyi József (1884–1934) grófról elnevezett Károlyi József Alapítvány és a MÁG együttműködési szerződést kötött a kastély közös felújítására és hasznosítására. Jelenleg az alapítvány vagyonkezelésében álló kastélyban kulturális találkozási központ működik, amely az **Európai Kulturális Találkozási Központ Hálózatának tagja**.

Fejtő Ferenc, Franciaországban élő író halála előtt a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélynak adományozta hatezer kötetet tartalmazó könyvtárát, köztük saját műveit is. A kastélyban került elhelyezésre Vajay Szabolcs elismert történésznek, a genealógia és heraldika kutatójának a könyvgyűjteménye. Magyar és európai családtörténetre vonatkozó alapidokumentumok mellett levéltári jellegű anyagok (levelezés, jegyzetek, kéziratok stb.) a kastély díszkönyvtárában találhatóak meg. A kastély egész évben nyitva áll a látogatók számára, állandó és időszakos kiállításokat lehet megtekinteni, programokon részt venni. Az állandó programok között szerepel a minden év márciusában megrendezésre kerülő, változatos témákat érintő nemzetközi konferencia. A magyar előadók mellett a téma nemzetközi szakértői is felszólalnak. Szeptemberi program a Quartettissimo Európai Vonósnégyes Fesztivál, amelyen magyar és külföldi vonósnégyesek előadásait lehet meghallgatni. Nagy népszerűségnek örvend a nyáron és télen egy-egy alkalommal megrendezett gyertyafényes koncert is. Tavasszal az Európai Dísznövény és Kertművészeti Napok kiállítás, vásár és konferencia kerül megrendezésre, amelyen a magyarországi

²⁸ pl. Nagymágocs: Károlyi-kastély; Derekegyház: Károlyi-kastély; Berzence: Festetics-kastély; Tornanádaska: Hadik-kastély; Felsőpetény: Almásy-kastély.

kertészetek képviselőivel lehet találkozni, illetve európai országok kertművészete is megismerhető. 2014-ben uniós források felhasználásával mintegy 240 millió forintból megkezdődött a kastélypark felújítása. A felújítás első ütemében megújult a park központi része, fákat, cserjéket telepítettek, megvalósult a korábban kiszáradt tó rekonstrukciója, valamint újjáépítették a hidakat és a kerti pavilonokat. Az alapítvány tudományos és kulturális tevékenységével egy időben a Károlyi Kastély Fejlesztő és Üzemeltető Zrt. a kastély fenntartását folyamatosan végzi. A kulturális funkciók kiegészítésére és azok „eltartása” érdekében a kastély célja a turisztikai áramlatokba való illeszkedés a szállodai és vendéglátási részlegek segítségével. A szállodai szolgáltatás 2008-tól 22 vendégszobából és egy 200 adagos konyhából, étteremből áll, kávézó valamint ajándékbolt várja a látogatókat és a vendégeket.

5. ábra: Az állami tulajdonú kastélyok fenntartásának példái

7.2. A kastélyfenntartás konstruktív lehetőségei: nemzetközi kapcsolatok – tematikus lánc és út; tematikus csoport

A **kastélyok turisztikai hasznosításának egyik lehetséges** és számos országban (elsősorban Franciaországban, Spanyolországban és Nagy-Britanniában) népszerű és **korszerű formája** az épületek valamilyen közös tényező (történelmi esemény, történelmi személyek lakó- és/vagy üdülőhelye, építészeti stílus stb.), jellemző alapján történő **láncra fűzése**. A kulturális utakhoz sorolható kastélyút (például a német és cseh kastélyokat bemutató *Burgenstrasse*, vagy a nyugat-dunántúli partnereket is bemutató osztrák kezdeményezés a *Schlösserstrasse*) összeállításánál az épületek egyediségének hangsúlyozása mellett egy kiválasztott szempont szerint egységes kép bemutatása a fő cél. Az Európai Bizottság *Ecos-Ouverture* Programja CREDIT projektjének keretében jött létre az **Európai Kastélyút** program hat – korábban említett – kastély részvételével.

A **kulturális tematikus utak**, köztük a kastély-utak kialakításában és működtetésében jelentős szerepe van a **finanszírozásnak**, az **együtműködésnek** és a **marketingnek**. A finanszírozásban elsődleges szerepe van az Európai Uniónak, amely jelentős támogatásokat nyújt létrehozásukhoz (például az *Európa 2000 program* keretében). Nagy presztízt jelent az Európa Tanács útvonalai közé, vagy a legjobb esetben az UNESCO Világörökségi listájára való bekerülés. A piac működésében pedig jelentős szerepe van az értékesítési politikának és a kommunikációnak, hiszen egy kulturális út látogatottsága csak ezek megfelelőségével biztosítható.

Több európai példa van a **múzeumok és örökségi helyszínek** (várak, kastélyok, romterületek) **hálózatos vagy láncolatszerű együtműködésére**, aminek célja – gyakran együttműködve a turizmus gazdasági ágazatával – egy adott földrajzi terület vonzóképségének növelése. Jó példa erre a *Museen und Schlösser Euregio Bodensee e.V.* (amely Németország, Ausztria, Svájc és Liechtenstein területén száz múzeumot fog össze); a *Museen & Schlösser in Bayern* vagy a *Museumsland Bayern* (Bajorország területén 1.360 múzeumot és kastélyt, várat, valamint 120 további kiállítóhelyet fog össze egyetlen „múzeumi tájjá”); a *Schlösser und Museen in Rhein-Neckar-Region* (a vidék 13 legnépszerűbb múzeumát és kastélyát fogja össze); a *Netzwerk der Schlösser und Museen im Ferienland*

Donau-Ries (9 osztrák helyszínt fog össze); az *Association of Castles and Museums around the Baltic Sea* (lengyel kezdeményezésre a Balti-tenger melletti országokból 40 helyszínt fog össze).

A **tematikus utak** lényege tehát a következőképpen foglalható össze: "A tematikus utak különböző közlekedési formák igénybevételével megközelíthető természeti és mesterséges attrakciókat fűznek fel egy adott téma köré. Az útvonalak a fenntarthatóság elveinek figyelembevételével mellett egyszerre kínálnak ismeretszerzési és szórakozási, kikapcsolódási lehetőséget." A tematikus utak integrált, környezetileg érzékeny, fenntartható és releváns interpretációi egy adott témának, amelyet szolgáltatások megfelelő fejlesztésével, illetve marketingtevékenység segítségével kínálnak a látogatói és a helyi igények, valamint a környezeti szempontok figyelembevételével, gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból kedvező hatások mellett. Kulturális útnak tekintjük tehát azt a tematikus utat, amely témájának a kultúra az alapja.²⁹

Hazánkban bár számos **tematikus út alakult** az elmúlt évtizedekben (a Közép-dunántúli régióban 40, Észak-Magyarországon 9) ezek inkább mennyiségi bővülést jelentettek, mert működtetésük nem megoldott. Az **állami fenntartású kastélyok európai marketingszervezetekhez történő csatlakozására** is van több példa hazánkban. A *Schlösserstrasse* egy 1987-re visszanyúló **osztrák kezdeményezés**. A kastélyút megalapításának elgondolása az volt, hogy minél több kulturális örökséget kapcsoljanak be a turizmus vérkeringésébe, hogy a turisták ne csak a termál- és sportlehetőségeket, a városokat és a rendezvényeket ismerjék meg, hanem a kulturális örökség páratlan emlékeiről is tudomást szerezzenek. Egy-egy idegenforgalmi régió tervezze meg a "test és a lélek" egészségét szolgáló koncepcióját, amelynek alapeleme egy-egy kastély is a történeti kertjével, múzeumával, szálláslehetőségével, pincészetével, szőlőskertjével, kulturális rendezvényeivel. Korábban 19 osztrák tagja volt a szervezetnek, s 2002-ben egy határokon átnyúló partnerprogram keretében Szlovénia és Magyarország is csatlakozott az osztrák turisztikai termékek jelentős csoportjához. A *Schlösserstrasse* ún. **Dunántúli Kapitányságában**, a 2002. március 29-én aláírt szerződés alapján, a **nagycenki és a keszthelyi kastély, valamint a kőszegi, a sárvári és a sümegi vár jelent meg, de a kezdeményezés elhalt.**

A mára már feloszlott *European Castle Heritage Organisation* szervezetet 1995-ben alakították meg **Luxemburgban**, azzal az általános céllal, hogy a várakat, erődítményeket és a kastélyokat bevonja az európai exkluzív turizmus rendszerébe, akár szállást, akár rendezvényt vagy egyéb szolgáltatást kínál az odalátogatóknak. 11 európai ország műemlék épületei voltak megtalálhatók az évente publikált katalógusokban, köztük Magyarország is a Kastélyhotel Sasvár Resort és a lillafüredi Palotaszálló turisztikai kínálatai mellett az **állami tulajdonban lévő nagycenki kastély, valamint a gödöllői Királyi Kastély kulturális ajánlataival**. A németországi szállásfoglalással foglalkozó központ az információs szolgáltatások mellett a vendégek részére díjmentesen közvetítette a tagok szállásait, valamint konferenciák, családi események és egyéb ceremóniák megszervezését is vállalta a régmúltat

²⁹ Puczkó László, Rátz Tamara: *Az attrakciótól az élményig*. A látogatómenedzsment módszerei. (Geomédia Szakkönyvek) Budapest, Geomédia Lap- és Könyvkiadó, 2000. 397. p.

idéző építményekben. A *European Castle Heritage Organisation* nem dolgozott ki saját minősítő rendszert: minden olyan erődítmény, vár és kastély tagja lehetett, amely magas színvonalú turisztikai szolgáltatást nyújt. A szervezet szakemberei ezt évente ellenőrzik. Mivel a szervezet profitorientált, a követelményeknek megfelelő tagoknak éves díjat kell fizetni. Fontos promóciós eszköz az évente megjelenő színes, nemesi dedikációkkal ellátott katalógus, az *European Castle Guide*, amelynek 1998/99-es címlapján minden évben változó, középkori stílusban elkészített miniatúra volt látható, a nemes épületek történelmi és egyben romantikus mivoltát hangsúlyozta. Saját internetes honlapján nemcsak tagjaiknak, hanem partner kastélyaiknak is lehetőséget adott a megjelenésre. A partner kastélyok interneten való megjelenésénél személyes ellenőrzés nem volt, az épület történelmi jelentőségét és a turisták magas színvonalú kiszolgálását biztosító eszközök meglétét azonban bizonyítani kellett.

Magyarországon csak kevés nemzetközi, illetve európai vonzerőt képviselő kastély (köztük a gödöllői Grassalkovich-, a fertői Esterházy-, a keszthelyi Festetics-kastély) található, ezért a **hazai kastélyturizmus főleg a belföldi vendégkörre alapozható**. A magyar lakosság utazási szokásait vizsgáló kutatások rávilágítanak, hogy a kulturális attrakciók felkeresése csak **egy szűkebb réteg motivációi között szerepel**, a kastélyok és műemlékek iránti **érdeklődés nem rendszeres**, inkább csak **alkalomszerűen mutatható ki**, ennek ellenére egy turisztikai desztináció kiválasztásakor fontos szempont lehet a kulturális örökség bemutatása és megismerhetősége.³⁰

7.3. Az állami tulajdonú kastélyok eladással történő hasznosítása

A kizárólag állami tulajdonú, forgalomképesnek minősülő kastélyok száma 81 épület. A 81 épület közül 59 műemlék, 4 nyilvántartott műemléki érték, tehát összesen **63 áll műemléki védelem** alatt. *A jelenleg eladható* állami tulajdonú kastélyok száma a forgalomképes kastélyok kisebb hányada, azaz 17 épület: elsősorban azok, amelyek funkció nélküli, üres épületek. A fennmaradó 64 épület közül 12 a műemlék kastélyokhoz méltó kulturális funkciót lát el. 49 kastély oktatási vagy szociális funkcióval működik, így ezek esetében az eladást szükségszerűen funkcionális kiváltásnak kell megelőznie.

Megállapítható, hogy a 230 *állami tulajdonú kastély* 35%-a (81 épület) *forgalomképes* és 7%-a (17 épület) a hasznosításból eredő vagy egyéb akadályok nélkül eladható.³¹ Az állami tulajdonú kastélyok keresletének elemzésekor meg kell jegyezni, hogy a hazai ingatlanpiac „telített” a magántulajdonú kastélyok eladási kínálatával függetlenül azok műszaki állapotától, nagyságától. Így a kastélyok magánosítással történő hasznosítása jelenleg sem

³⁰ Szonda Ipsos 2000, M.Á.S.T 2003, MT Zrt. 2010.

³¹ Ádánd (Somogy): Csapody-kastély; Alsószolca (BAZ): Haller-kastély; Balatonalmádi (Veszprém) kúria; Balatonyörök (Zala): Festetics-kastély; Berzence (Somogy): Festetich-kastély; Gönc (BAZ): Pálffy-kastély; Jászapáti (JNKSz): Beöthy-kúria; Kéked (BAZ): Melczer-kastély; Kompolt (Heves): Egykori bencés apátság, majd Grassalkovich-kastély; Nagyar (SzSzB): Petőfi-ház, volt kúria; Nagydobos (SzSzB): Perényi-kastély; Ötvöskónyi (Somogy): Chernel-Czindery-kastély; Solt (BKK): Teleki-kastély; Szentmártonkáta (Pest): Prónay-Dessewffy-kastély; Szombathely (Vas): Erdődy-kastély; Tarnalelesz-Vállópuszta (Heves): Vadászkastély; Tengelic (Tolna): Schell-kastély

lehet megoldás, különösen, hogy az eladó kastélyok között számos kastélyszálló, kúriapanzió is szerepel.³²

Összefoglalóan megállapítható, hogy az állami vagyon – különösen a nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű nemzeti vagyon – hasznosítása és fenntartása terén napjainkban **alapvető jelentősége van a műemlék** kastélyok folyamatos (rendszeres) **állagvédelmének és őrzésének**, amelyet akkor is el kell végezni, illetve biztosítani kell, ha az ingatlan nem hasznosított, tehát üresen áll. Ennek költségei kizárólag az államháztartást terhelik, így e területen a hazai forrás biztosítása elengedhetetlen. Mára már egyértelmű, hogy a fejlesztésre (korszerűsítésre) irányuló nemzetközi források felhasználása összehangolható az értékvédelmi beavatkozásokkal. Az európai uniós forrásokhoz való hozzáférés szükségessége és lehetősége kezdi megváltoztatni a Magyarországon uralkodó, „közösségi érték” szemléletet, amely irányzat **elhatárolódik a piaci szemlélettől**, a gazdasági haszon helyett a **közösség számára fontos szubjektív tényezőkre helyezi a hangsúlyt**. Hazánkban a *new public management* által ihletett új modell a **vállalkozói szemléletű örökségigazgatás** és -gazdálkodás, amely a közszférában is megköveteli a magánszektor igazgatási elveit, elismeri az örökség értékét, ugyanakkor elvárja, hogy **az örökség hozzájáruljon a gazdasági növekedéshez**. Ebben az átalakulási folyamatban a nemzetközi források mellett a hazai költségvetési forrásokat a **civil szféra**, illetőleg az **egykori tulajdonosok** vagy más **vagyonos személyek** hasznosításba történő **bevonása** jelentősen kiegészítheti. E szervezetek, személyek a nevüket, de akár további beruházási tőkéjét is biztosíthatnak a helyreállításokhoz, ezáltal az ingatlanokkal kapcsolatban megfogalmazott állami közcélokat legitimálhatják, erősítik a történeti családdal, illetve az egyéb érintettekkel való társadalmi együttműködést is.

A kastélyok és kastélyegyüttesek a nemzeti kulturális örökségünk és a nemzeti vagyon fenntartása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, és ezekkel kapcsolatban az utóbbi években egyértelmű finansiális és koncepcionális javulás tapasztalható. Fontos, hogy ez a pozitív tendencia a közeli és távoli jövőben erősödjön, amelyhez elengedhetetlen a Kormány további kiemelt stratégiai szemlélete, cselekvő hozzáállása.

Az állami tulajdonban megtartott kastélyok esetében az egységes tulajdonosi joggyakorlás, vagyonkezelés, hasznosítás megteremtése a legfontosabb technikai jellegű adminisztratív lépés, amely megvalósítható az ágazati jogszabályok módosítása mellett a megfelelő fenntartó

³² Eladó kastélyként hirdetik napjainkban 235 mFt-ért a pusztaradványi Pallavicini-kastélyszállót; 75 mFt-ért a csombárdi Pongrácz-kúriaszállót; 150 mFt-ért a kemenessömjén-sömjénmihályfai Berzsenyi-kastélyszállót; 210 mFt-ért a tengelici Gindly-Benyovszky-kastélyt; 1,55 MrdFt-ért a **sziráki Teleki-Degenfeld-kastélyszállót**; 300 mFt-ért a zalaapáti Szentkirályi-kúriát; 1,65 Mrd Ft-ért a rákoskeresztúri Podmaniczky-Vigyázó-kastélyt; 55 mFt-ért a somogytarnócai Széchenyi-kastélyt; 464 mFt-ért a tápiószelei Viczián-kúriát; 495 mFt-ért a rábasebesi Széchenyi-kastélyszállót; 37 mFt-ért a mátyásdombi Festetics-kastélyt; 464 mFt-ért a répceszentgyörgyi püspöki kastélyt; 95 mFt-ért a csepregi Rottermann-kastélyt; 150 mFt-ért a csepregi Nádasdy-kastélyt; 155 mFt-ért a Káloz-belmajori Zichy-kastélyt; 75 mFt-ért a sáta Fáy-kastélyt; 2,5 MrdFt-ért a bükkösi Petrovsky-kastélyt; 15 mFt-ért a csibráki Jeszenszky-kastélyt; 371 mFt-ért a **hőgyészi Lichtenstein-kastélyt**; 350 mFt-ért a tamási Esterházy-kastélyt; 250 mFt-ért a somogyzeszti Jankovich-kastélyszállót; 696 mFt-ért a **halászteleki Malonyay-kastélyt**; 130 mFt-ért a külsővat-bánhalmapusztai Schmidt-kastélyt; 15 mFt-ért a sajlóádi Erdődy-vadászkastélyt; 75 mFt-ért a mecsekjános Engel-kastélyt; 20 mFt-ért a rózsafa-bodorfapusztai Perczel-kastélyt; a recski, sződi, kemenespálfai, gombai, szőlőskislaki, rétsági stb. műemlék kúriákat.

szervezet(rendszer) kialakításával, az állami nyilvántartások összekapcsolásával, revíziójával. Az állami tulajdonban levő kastélyok **egységes kezelési rendje és hálózatos igazgatása kialakítása** kiemelt állami feladat.

Az egységes kezelési rendszer és igazgatás akkor lehet megfelelő és korszerű, ha az megbízható és átlátható, alkalmas az állami támogatás szakszerű és hatékony felhasználására, mozgósítani és koncentrálni tudja az állami támogatáson kívüli anyagi eszközöket is. A kastélyok egységes kezelése és hasznosítása során – ennek részeként a kulturális hasznosítási koncepciók kialakításakor – **egy sajátos magyar modell kialakítása szükséges**. A nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő, állami tulajdonban lévő műemlék-együttesek (helyszínek) kezelésének *korszerű* szervezeti rendszerét az abban már meghatározó szerepet betöltő **közhasznú nonprofit gazdasági társaságok** együttesére fel lehet építeni a *központi irányítás és felügyelet* megerősítésével, valamint a *hálózatos igazgatás és egységes vagyongazdálkodás* kialakításával. A hálózatos rendszer kialakítása a többségében nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű műemlékek hazai és nemzetközi forrásokból történő helyreállítását követő hosszú távú és gazdaságos fenntartását, valamint rendeltetésszerű, kulturális hasznosítását európai színvonalon biztosíthatja.